Skogens moderna rum

Skogsarbetets boende i Jämtlands län under 1900-talets första hälft.

Maria Vallström

Produktion

Förlag: Länsstyrelsen i Jämtlands län, Östersund 2010.
Författare: Maria Vallström
Redaktion: Ola Hanneryd, Länsstyrelsen i Jämtlands län.
Graf sk form: Syre
Tryck: Rydheims Tryckeri AB
ISBN 978-91-85123-19-3.
ISSN 1650-6464. Serien Kulturmiljöer i Jämtlands län, rapporter och utredningar. Nr 2010–4.
Ingår även i den informella skriftserien Moderna minnen.
Omslagsbild: Fikande skogsarbetare från 1950. Bo Norum/Jamtli.

Innehållsförteckning

Förord 5
Modernitet och modernisering
Ljuset i skogen 7
Moderna kvinnor, moderna män 8
Kapitalisering och kolonisering – skogen som vara 9
Rationalisering och vetenskapliggörande – skogen som objekt för kunskap 12
Specialisering och professionalisering – skogen som modern arbetsplats 14
Utbildning 15
Skogens bostäder
Modernitet och boende 21
En ny rumslig princip 22
Kronstugorna i Finnäs 22
Hälsingekojan, Flyktkojan, Monte Carlo 24
Variation efter funktion 29
Kvinnorna i skogen
Kockans intåg i skogskojan 35
Blicken och kockan 36
Raff ande, men inte grov 39
Kvinnors skogsarbete 41
Bärtider, plantsättning, frösådd 43
Nya tider, nya rum
Hem till byn 45
Baracker 45
Barackbyar 49
Finland–Sverige 49
Skogsarbetarbyar 53
Hemmafru eller huggare? 56
Skogsstationen i Hunge 59
Mekaniseringen tar fart 60
Avslutning
Ett rörligt kulturarv 63
Litteratur och källor 68

Folkvagn på vinterväg, biltävling 4 dec 1966. Arvid Halling/Jamtli.

Förord

Den här boken börjar där Marianne Strandins bok ”Nöjespalatset i skogen – den moderna historien om en jämtländsk dansbana” slutade, i en beskrivning av mobila biografer, men i en väldigt konkret skoglig kontext. På ett annat sätt föregår den här skriften Strandins bok, eftersom den baseras på en text som hon använde: ”Skogen som modernitetens arena”, från 2004[1]. De båda skrifterna kan därför med fördel läsas som pendanger, där ”nöjespalatset” skildrar livet ”nere på bygden” och den här texten skildrar livet ”uppe i skogen”[2] under ungefär samma tidsperiod (1920-1960-tal) och i samma geograf ska område: nuvarande Jämtlands län.

Grundtanken har varit att beskriva skogen som ett modernt rum; se hur moderna processer på olika sätt påverkade människors vardagsliv och hur omvandlingen av skogsarbetet spelade in vid dessa förändringar. Det är också ett försök att använda material från ett brett upplagt och på många sätt gigantiskt inventeringsprojekt; *Skog och historia*.[3] Tankar har väckts om vad man kan göra med det material som Skog och historia producerar. Det här är ett försök att sätta in materialet i ett sammanhang, mot bakgrund av resonemang som modernitet, genus och etnicitet och med hjälp av intervjuer, arkivmaterial, foton mm. Jag har valt att fokusera på skogsarbete, dels p g a att skogsarbetet berört större delen av länets befolkning, dels på grundval av tidigare insatser på området i framförallt Ängersjöprojektets regi.[4]

Utöver det bygger boken på resultat från projektet ”Skogsbygdsliv – ett intersektionellt perspektiv på förändringsprocesser i Mellannorrland ca 1930-1975”[5] samt intervjumaterial från Jämtlands läns museums dokumentation av Gällö 2006 och Sundsvalls museums industrihistoriska dokumentation från 2005.

Även denna skrifts utgivande har f nansierats av kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Jämtlands län och producerats av Syre reklambyrå i Östersund. Ett stort arbete med att bearbeta materialet från Skog och historia har utförts av Terese Magnusson på Skogsstyrelsen. Tack till Terese, Mikael Eivergård, Ola Hanneryd, alla som bidragit med uppgifter, bilder och berättelser. Sist men inte minst, tack till Bertil på Reva för en oförtröttlig entusiastisk väntan på boken. Hoppas vi kan ha den där soppkvällen nu, på Sönneråsens bygdegård.

---

1 Projektet ”Skogen som modernitetens arena”, initierades av länsstyrelsen i Jämtland 2004 och genomfördes i samarbete med Jämtlands läns museum (JLM). Rapporten med samma namn f nns på Minnesbanken, JLM, Östersund.

2 Johansson, Ella: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*, 1994, sid. 28.

3 *Skog och historia*, med Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen som huvudägare, hade som syfte att inventera skogsmark för att kunna registrera kulturhistoriska lämningar och fornlämningar, till gagn för bland annat skogsindustrin, men också som sysselsättningsåtgärd för arbetslösa. Skog och Historia (SoH) i *Jämtlands* län har pågått i olika former sedan 1996 och avslutades 2007. Det f nansierades av länsarbetsnämnden, länsstyrelsen och Skogsstyrelsen och bedrevs i samverkan med länsmuseet, se även Wennstedt-Edvinger, Britta: *Skog & Historia i Krokoms och Strömsunds knr*. 2002.

4 Rolén, Mats/Thomasson, Lars: *Jämtlands och Härjedalens historia 1880-1980*. 1990, sid. 491; Magnusson,Gert/Mogren, Mats: ”Ängersjö – akademin i skogen. En berättelse om historiemedvetande, överlevnadsstrategier och forskning med nya förtecken”. I Meta nr .1 1997; Johansson Ella (red): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. 2002.

5 Finansierat av Vetenskapsrådet och Nordins fond, bedrivs vid historiska institutionen, Uppsala universitet 2007-2009.

Föreläsningskurs (Arbetarrörelsens historia) i Hillsand, troligen på 1930-talet. Ströms Trävarubolag, Svaningeskogen. Under de långa vinterkvällarna var det ofta bokläsning. Böckerna förmedlades av bland annat Folkbildningsförbundet i Stockholm, eller de lokala ABF-biblioteken. Nils Nordlund/Jamtli.

Modernitet och modernisering

Ljuset i skogen

Sven-Erik Svensson, Stavre, arbetade till en början i skogen men kom så småningom att arbeta med folkbildning i ABF's regi. I en intervju berättar han om sin mödosamma strävan att lysa upp skogskojorna med f lmprojektorns ljus under tidigt 1950-tal. I sin folkvagn färdades han med en f lmprojektor, en transformator i bly som vägde bortåt 50-60 kg och en motor, förutom en låda böcker:

> ”Jag var på ett ställe i Föllinge, de hade en bilväg upp till kojorna och så körde man ner virket en annan väg, utför, det var brantare, och så körde de en bakkörningsväg hem, så de inte skulle behövas mötas. När jag skulle köra dit så tog jag fel väg, jag tog bakkörningsvägen.
>
> Men jag måste säga att den där folkvagnen var otrolig på att ta sig fram men när jag kom nästan ända upp, då var det stopp, då var det så brant så då kom jag inte längre. Och då tänkte jag, ”nu är jag illa ute här”. Jag lämnade bilen och gick, och tänkte, det kan inte vara så jävla långt kvar. Det kanske var 4-500 meter så kom jag till kojan, och då kom de och hjälpte mej. Men det var ju lite galet.”[6]

Redan ungefär 20 år tidigare försiggick föreläsningskurser och bokutlåning i skogskojorna, det visar ett foto från Hillsand, Ströms Trävarubolag. Enligt bildtexten på Jamtlis bildbyrå var det här fråga om en föreläsningskurs i arbetarrörelsens historia.

De lokala ABF-biblioteken, 15 stycken bara i Bräcke kommun under åren 1920-1940, bistod skogshuggarna med boklådor ute i kojorna. ABF-bibliotekens viktigaste och mest lästa författare var Fredrik Ström,

> *Fritidens utnyttjande genom lek med f ottiga kortlekar eller ändlöst och ändamålslöst prat om politiska och religiösa uppfattningar eller samtal i det oändliga om dagens småfrågor torde i längden bli tämligen själsdödande.*
>
> *Det vore gott om studie- och läsintresset och eventuell yrkesutbildning kunde ske under denna tid i för trötta skogsarbetarkroppar och hjärna lämpad takt. Nu cirkulerande boklådor och korrespondens- och andra kurser äro ett steg på vägen /…/.*[7]

---

6 Intervju Sven-Erik Svensson.

7 Skogschef Bror Ternstedt uttalar sig om "Skogsarbetarnas trivselproblem", *SCA tidningen nr 1, 1953.*

Gustav Hedenvind Eriksson, Fabian Månsson, Moa Martinsson och inte minst Dan Andersson:

> ”Pedagogiskt passade dessa författares alster perfekt, eftersom de skildrade en verklighet som alla kände igen. De som läste böckerna kände sig stärkta av att läsa om sin egen grupp och vad man själv upplevt. Medvetenheten och självkänslan steg åtskilliga grader.”[8]

Det moderna livet med f lmvisning och bildningsverksamhet pågick alltså även i skogens arbetarbostäder. Men vad menar vi egentligen med det moderna?

Moderna kvinnor, moderna män

Även om man inte kan tidfästa moderniteten exakt, så är det ingen överdrift att säga att den hade ett slags storhetsperiod under förra seklets första hälft, av vissa kallad högmoderniteten, en period som började på 1800-talet och sträckte sig fram till andra världskrigets slut.[9] I Sverige kan folkhemsbyggandet ses som en manifestation av denna högmodernitet.

Begreppet modernitet används ofta som liktydigt med något nymodigt i största allmänhet. I forskningssammanhang talar man dock om modernitet som ett perspektiv, från vilket man kan urskilja vissa processer som tillsammans utgör ett *samhällstillstånd*. Ett återkommande tema i ett sådant samhällstillstånd är berättelsen om framsteget, utvecklingen som alltid är till det bättre och vars riktning är framåt. Det moderna samhället medförde också ett omorganiserande av tid och rum, privat och offentligt samt manligt och kvinnligt. Tidigare hade kvinnor och män visserligen olika arbetsuppgifter, men delade både avlönat och oavlönat arbete; åt andra och åt sig själv och på så sätt stod de i ett *ömsesidigt* beroendeförhållande till varandra och till andra människor. När lönearbete blev det som räknades som ”riktigt” arbete blev allt annat avskärmat från försörjningen med förebild i den borgerliga familjen, där kvinnan kom att stå för det privata, hemmet. På så sätt hamnade hon i en mer *ensidig* beroendeställning till mannen, åtminstone i teorin.[10] Männens skogsarbete stod länge i ett symbiotiskt förhållande till småbruk och andra tillfälliga möjligheter till inkomster och brödföda, vilket gjorde att kvinnan långa perioder ansvarade för allt arbete med boskapsskötseln. På ett motsvarande sätt kunde männen uppe i skogskojan laga sin egen mat, i frånvaron av kvinnor. De enkönade miljöerna gav alltså större spelrum för vad män och kvinnor kunde och förväntades göra.

I skogsarbetets omvandling från säsongsarbete till helårsanställning förändrades männens säsongsvisa frånvaro och därmed kvinnligt ”självstyre” till dagpendlande män som försörjer sina fruar i de egna hemmen, vilket skärpte indelningen i mannen/pengarna/lönearbetet å ena sidan, och kvinnan/obetalt arbete/hemmet å den andra. Men det är på ett mycket övergripande plan, bilden kompliceras om man tittar närmare efter hur människor hanterade dessa förändringar.

Sven-Erik berättar om hur hans familj tidvis levt under mycket knappa omständigheter:

---

8 Svensson Sven-Erik: *Tankar och återberättade minnesbilder från ABF-bibliotekens första år,* 2007, sid. 5.

9 Johansson, Thomas/Miegel, Fredrik: *Kultursociologi.* 1996, sid. 246

10 Andersson, Maria: *Arbetslöshet och arbetsfrihet – moral, makt och motstånd.* 2003, sid. 39 f; Fraser, Nancy/ Gordon, Linda: “’Dependency’ Demystif ed: Inscriptions of Power in a Keyword of the Welfare State”. I: *Social Politics. International studies in gender, state & society, nr 1.* 1994.

”Men det hade inte gått med vilken fru som helst. Utan det måste vara en människa som av tradition är van att leva på en nivå som var låg från början, man hade en viss vana att kunna vända på saker och ting./…/ Hennes föräldrar hade levt på samma sätt av nödtvång. Skogsarbete gick att försörja sig på under en del av året, sen måste man ha lite potatis, måste ha en ko eller två, för att det skulle gå. Då blev det ju en arbetssituation där bägge hade arbete. Det var ju inte så att de var utan arbete därför att de kallades för hemmafruar inte (skratt), utan de hade ju arbete året runt. Och hur de kunde f xa ihop och sköta om det och allt det man kunde göra av mjölk och av nån slakt ibland och lite sånt så var det ju ett väldigt tillskott för en familj. Och vi kan ju resonera om nu, naturligtvis, om det var ett rimligt sätt att leva på för en man och en kvinna, men av tvingande nödvändighet för överlevnaden var det ett bra sätt. Sen kan man ju resonera.”[11]

Kvinnans roll för försörjningen fortsatte att vara central, även om det hon gjorde inte alltid räknades som ”riktigt” arbete.

Kapitalisering och kolonisering – skogen som vara

Med det moderna skogsbrukets födelse någon gång i mitten av 1800-talet ändrades successivt def nitionen av vad skogen är eller kan vara:

> ”I den agrara självhushållsekonomin var skogen en samfällighet som varje hemman hade rätt att nyttja. I den industriella ekonomin där skogen hade ett högt värde på marknaden och representerade ett långsiktigt kapital, hade den fått äganderättslig status i sig själv. Den var inte längre en till åker- och ängsmarken direkt kopplad rättighet utan ett geograf skt avgränsat objekt som kunde köpas och säljas på en marknad.”[12]

Moderna processer

De konkreta samhällsförändringar som äger rum i det moderna samhället brukar kallas modernisering. Sådana processer som ägt rum i skogen är till exempel:

Kapitalisering och kolonisering
Rationalisering och vetenskapliggörande
Specialisering och professionalisering

11 Intervju Sven-Erik Svensson.

12 Eriksson-Trenter, Anna/Persson, Bo: ”Landskap och juridik”. I: Johansson, Ella (red): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd.* 2002, sid. 218-219.

Millers såg i Trångsviken, omkring 1885. Jamtli.

Här påbörjades alltså en process där skogen som rättighet och rum för f erskiktat nyttjande ersattes av skogen som vara, som objekt för ägande.[13] Ett första steg i den riktningen var avvittringen under 1800-talet, där bönderna f ck sina skogar geograf skt def nierade. Det ”nya” ägandet var dock fortfarande till stor del samfällt. Först när någon enskild person krävde skifte delades skogen på individerna.[14] Avvittringen f ck konsekvenser för samerna och rennäringen. Det som ”blev över” när skogen skiftats på bönderna f ck samerna behålla som renbeten, men det blev alltför små och splittrade beten för att fungera konf iktfritt. Till stor del blev de hänvisade till fjällen (skattefjäll) och förlorade mycket av den gräsbevuxna skogsmark de tidigare kunnat nyttja. Vissa förbättringar gjordes dock, bland annat genom tillkomsten av så kallade ”utvidgningshemman”, från 1880-talet och framåt.[15] Men det går inte att komma ifrån att ett geograf skt begränsat ägande rimmade illa med den typ av betesdrift som krävdes för renar.

Skogen blev alltså ett objekt för ägande, vilket sammanföll med att trä blev en efterfrågad vara på den internationella marknaden. Avverkningar i stor skala satte igång under andra hälften av 1800-talet. Sågverken var drivande i denna utveckling.

Bolagens sätt att överta gårdarna väckte kritik; det så kallade baggböleriet blev en beteckning för mindre nogräknade metoder att komma över bondeskog. På en rikspolitisk nivå väcktes en debatt kring följderna av det omfattande ägarskiftet, en bred debatt med starkt modernitetskritiska inslag som kom att gå under namnet Norrlandsfrågan, vilken bland annat resulterade i bolagsförbudslagen 1906.[16] I Jämtland var då de norra och sydöstra delarna samt Härjedalen till över sextio procent ägda av trävaruindustrin.[17] Grovt sett kan man tala om tre former av skogsägande, utöver de samfällda marker som fortsatte drivas gemensamt: bolagsskog, bondeskog och kronoskog, där de sistnämnda var statens skogar.

Koloniseringen av skogen skedde i tre steg

1. Först försäkrade sig bolagen om dispositionsrättigheter för stränder och vattendrag för transporten av virket och påbörjade arbetet med att bygga f ottningsleder, vilket var mycket tidskrävande. De bönder som upplät strandrätten avverkade ur egna skogar och sålde till bolagen.
2. Nästa steg var att köpa avverkningsrättigheter från bönderna på en viss tid, vanligen femtio år, och själva stå för drivningen. Bolagen hade skiftande grad av inblandning i själva verksamheten i denna andra fas.
3. Det tredje steget var att förvärva själva jordbruksfastigheterna, med full äganderätt. Det var då vanligt att bönderna blev arrendatorer på sina gamla gårdar, med rätt till skogsarbete inskrivet i kontraktet. (Järnankar 1992)

13 ibid. sid. 210

14 ibid. sid. 208-209; Järnankar, Frans/Nilsson, Birger/ Pålsson, Folke: *När skogen f ck värde*. 1992, sid. 168.

15 Renbetet utökades med hjälp av inköp av hemman och lägenheter i anslutning till skattefjällen. Inköpen f nansierades av skogsavverkningen på dessa, enligt ett riksdagsbeslut1887. Thomasson, Lars: "Samerna". I: Rolén, Mats/Thomasson, Lars *Jämtlands och Härjedalens historia 1880-1980, del V.* 1990, sid. 715-717, 723.

16 Sörlin, Sverker: *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet.* 1988, sid. 156 ff.; Rolén 1990, sid. 62 ff, 81, 366; Johansson 1994, sid. 25f.

17 Rolén 1990, sid. 73.

Rationalisering och vetenskapliggörande – skogen som objekt för kunskap

Skogen blev inte bara ett objekt för en marknad under den här perioden, den blev också ett föremål för vetande på ett nytt sätt. Det var den *vetenskapliga* kunskapen om skogen som stegvis f ck legitimitet, en process nära kopplad till rationaliseringen av skogsbruket.[18] Ett av exemplen på denna symbios mellan rationalisering och vetenskapligt vetande var 1930-talets *arbetsstudier*. Flera arbetsstudieorganisationer bildades inom skogsnäringen, bland andra SDA (Föreningen Skogsarbetens och Kungl. Domänstyrelsens arbetsstudieavdelning) och mätningar utfördes på skogsarbetarna.

På grund av skogsarbetets speciella karaktär var det dock inte så lätt att genomföra dessa tidsstudier. Ett par av de jag intervjuat har berättat om sina upplevelser av tidsstudiemännen. En kocka sa frankt ”Jag ljög för honom jag också, lika som karlarna gjorde”. En körare i Köttsjön tyckte att de mest var i vägen. Ansträngningarna kom efterhand att rikta in sig på verktygsvård. I sann tayloristisk anda fråntog man, eller avlastade, beroende på hur man ser på saken, skogshuggarna den tidskrävande verktygsvården och samlade den i speciella ”f lningsverkstäder” på 1940-talet.[19] Filandet och riktandet av sågtänderna (skränkningen) var annars ett avgörande kunskapskapital för skogsarbetarna; en stor del av resultatet berodde på skicklighetens härvidlag.

En hel del experiment och försök gällande *mekanisering* gjordes under efterkrigstiden, men utvecklingen började på sina håll betydligt tidigare.

Här gjorde man vad man kunde med de medel som stod till buds. Till exempel användes vanliga jordbrukstraktorer som man satte snökedjor eller till och med halvband på för att göra dem mer terränggående.[20] På 1950-talet började man också använda tekniska hjälpmedel för att dra ihop virket, det som tidigare kallades brossling. Trots motorsågens insteg på 1950-talet var det inte förrän på 1960-talet som mekaniseringen av skogsbruket tog fart på allvar.

Parallellt med mekaniseringen riktades också ökad kritik mot kombinationen jordbruk/skogsarbete, en kritik som var en del av diskussioner om skogsarbetarens specialisering.

/…/ verktygsservice. Detta får väl också betraktas som ett led i strävandena till bättre trivsel att ständigt få sig tillhandahållet goda grejor, som inte fordra svårlärd och ingående vård, vilket åtminstone för nybörjaren varit en stor stötesten i skogsarbetet.[21]

18 Sörlin s. 145 f.

19 Intervju Ida Eriksson, Sune Larsson. Lööw, Kjell: ”Skogsmuseet”. I: *Västerbotten,1985 nr 2.* s. 95 f.; Hjelm, Jonny: *Skogsarbetaren och motorsågen En studie av arbetsliv och teknisk förändring*, 1991, sid. 43; Hjelm, Jonny: ”Taylor i skogen Skogsarbetets förändring under 1900-talet.” I: Johansson, Alf O (red): *Dagsverken. 13 essäer i arbetets historia.*

20 Lööw sid. 95 f; Rolén sid. 374; Rindberg, Lo (red.): *Hård var striden. Arbetarminnen från Bräckebygden, del III 1950-1987,* 1987 sid. 251, 258.

21 *SCA-tidningen nr 1, 1953*, Bror Ternstedt.

Den första motoriserade timmertransporten inom Kungsgården Mariebergs förvaltning i Hoting, c:a 1920. Jamtli.

Centralförläggningen i Köttsjön, där SDA bedrev verksamhet under en period. Foto: Bo Norum/Jamtli.

Sulky med vinsch. Foto: Bo Norum/Jamtli.

SKOGSARBETE för nybörjare

Att på ett begränsat område (ett skifte), fälla företrädesvis barrträd med såg och senare motorsåg, var skogshuggarens arbete. Kvistning och barkning av stammen var nästa steg, kunde framemot 1950-talet ibland utföras av kvinnor och barn. Brosslaren drog ihop virket i lämpliga enheter. Senare tillkom aptering, att kapa timret i rätta längder. Köraren lastade timret på en timmerdoning och körde det med häst eller senare (skogs)traktor ner till avlägget, som låg antingen på isen för vårens f ottning ut till sågverken, eller senare vid skogsbilvägar för transport med lastbil. Kockans arbete var att laga mat till skogshuggare, brosslare och körare vilket förekom från 1930-talet och framåt. Att avverka ett skifte kallades för en drivning. Timmermätning gjordes så småningom av en särskild förening.

Specialisering och professionalisering – skogen som modern arbetsplats

Arbetet i skogen utfördes till en början på entreprenad: en körare tog en drivning åt bolaget, skrev ett kontrakt och anställde sedan huggare i sin tur.[22] Ofta var det familjebaserade arbetslag som uppstod på detta sätt; en äldre körare anställde söner eller andra släktingar som huggare. De så kallade bolackarna var huggare som följde med bolagen till nya drivningar och tog arbete där det fanns. Arbetet var som sagt starkt säsongsbetonat och passades in i ett mönster av småbruk och mångsyssleri, men med det moderna skogsbruket följde ändå en tilltagande specialisering. Redan vid sekelskiftet påbörjades en diskussion om att skilja skogsarbetet från jordbruket, till gagn för båda parter. Diskussionen f ck förnyad kraft i den förut nämnda Norrlandsfrågan. Denna strävan efter *specialisering* är en återkommande moderniseringsprocess. Andra exempel på detta är att samernas kombination av rennäring och jordbruk kritiserades, liksom vanan att ha skötrenar åt bönderna. När det gällde jordbruket var en central kampanj om andelsladugårdar ett sådant försök att frångå mångsyssleriet.[23] Argumentet mot mångsyssleriet var att det var otidsenligt och irrationellt, både för kvinnor och män.

Själva skogsarbetet medförde införandet av lönearbete i större skala, ett lönearbete som utfördes på raka ackord. Att det ekonomiska utbytet enbart bestod av pengar, inte andra varor eller tjänster, var också en betydelsefull skillnad mot tidigare anställningsformer:

> ”Att köraren skulle betala sina huggare med pengar, och inte kunde blanda in yllevantar, pannkakor till söndagsfrukost eller sina egna urvuxna kostymer, var centralt i den formalitet som präglade den nya anställningsformen. Det var ett avtal om pengar och produktion, ingenting annat. Därtill kom att huggarna tjänade 2-3 gånger så mycket per dag på

22 För mer detaljerade skildringar av hur skogsarbetet utfördes, se Hjelm sid. 38-57, Johansson 1994: kap.2,3.

23 Sörlin sid. 147, Hjelm 1991 sid. 65; Thomasson, sid. 756f; Fiebranz Rosemarie ”'Vi levde som på 1800-talet'”. 2008, opublicerat manus.

skogsarbete som på dagsverke i jordbruket. Till att börja med upplevdes därför skogsarbetet som befriande."[24]

Samtidigt fortlevde de patriarkala relationerna sida vid sida med det nya penningbaserade relationerna, eftersom arbetet fortfarande organiserades i traditionella, ofta släktbaserade former. De penningbaserade relationerna var i stor utsträckning förmedlade på ett traditionellt sätt, skogshuggaren såg sällan till själva sedlarna, eftersom det mesta av förtjänsten gick åt till krediten hos den lokala handlaren. Det räckte i princip till en ny kostym, inte så mycket mer, hävdade en kocka som var verksam under 1940-talet.[25] Eftersom det var arbete på ackord uppstod givetvis stora skillnader i inkomst, berättelser om "storhuggare" bidrog förmodligen till hoppet om en bättre förtjänst för många.

Utbildning

Förmedlingen av *kunskaperna* om skogen och skogsarbetet omvandlades också successivt från tradering far till son till professionalisering genom utbildningar. Inrättandet av Bispgårdens Skogsskola, Lantmannaskolan i Torsta, Ås (1919) och Birka lanthushållsskola (1917) utgör led i denna utveckling.[26] Andra skolor och utbildningar var skogsbruksskolor i bl a Halåsen, kolarskolor i Näkten och Bispgården och plantörskurs i Skogsvårdsstyrelsens regi, i bruk åtminstone åren 1917-1919.[27]

Kolarskolan i Bispgården, från hösten 1928. Jamtli.

24 Johansson 1994 sid. 55. Den omtalade friheten i skogsarbetet diskuteras även i Hjelm 1991 sid. 133, 140, 143, 151 ff; Hjelm 1994 sid. 186.

25 Intervju Ida Eriksson; Johansson 1994 sid. 64.

26 Rolén sid. 546.

27 JLM bildarkiv: Hlg 17732:1, 92x108:7, 96x191:1, 85x285:18.

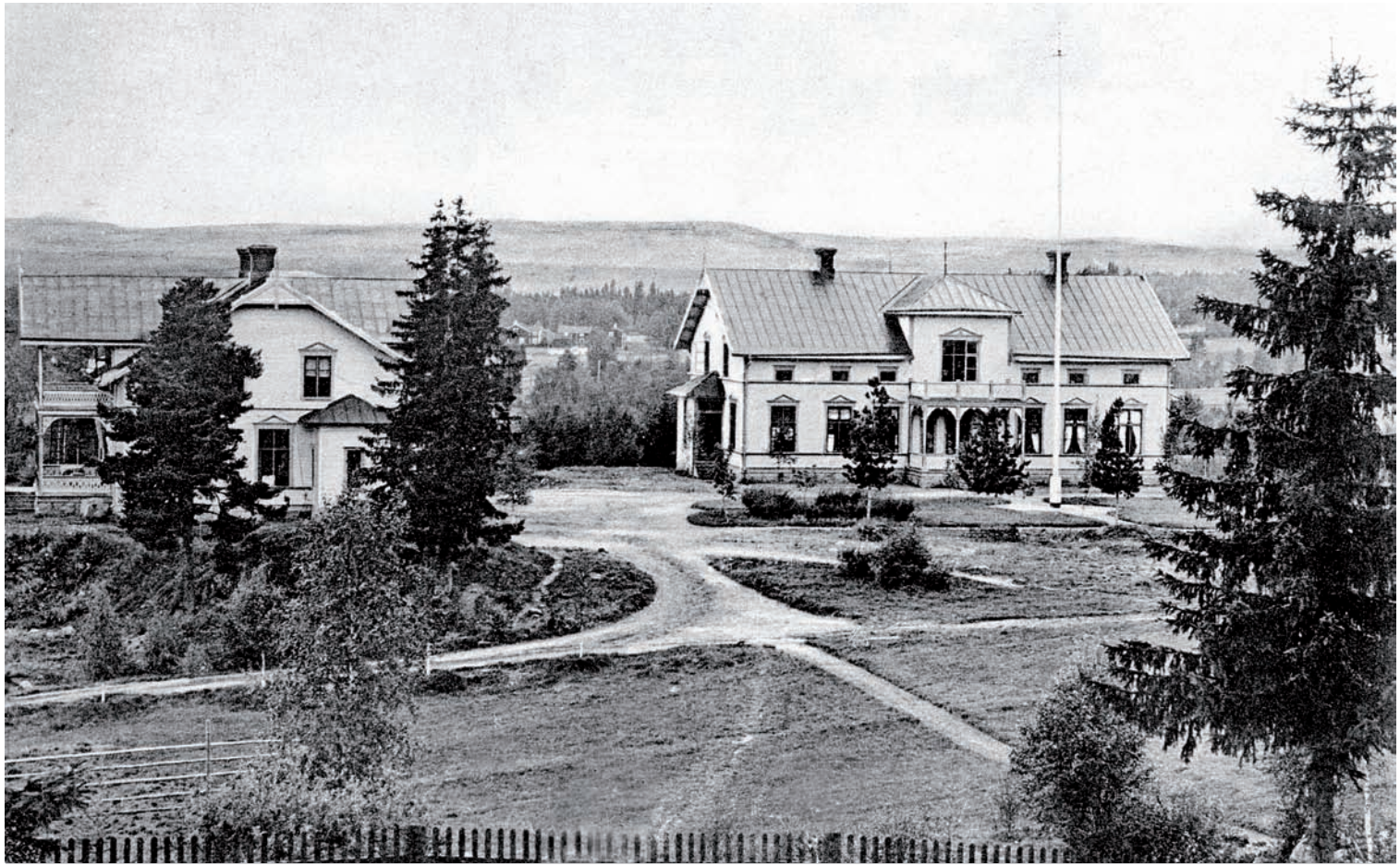

Vykort från Bispgårdens skogsskola, postat 1909. Jamtli.

Skogsarbetarkurs i Ånn 1943. Jamtli.

Olle Rubensson, fd förvaltare vid SCA och tidigare Vivstavarv, berättar om hur det gick till när han kom in på Bispgårdens skogsskola 1939, för att utbilda sig till skogvaktare:

> ”Ja, jag kom väl in på skogsskolan då. Men för att komma hit så skulle jag åka tåg /…/ Men jag hade inga pengar att röra mig, så jag tänkte att man skulle fasen passa på att resa nu, för att veta att man blir kvar som elev. 40 man skulle tentera och 18 man skulle tas in.
>
> Så jag hoppade på cykeln och cyklade hit, 22 mil. Det var ju inget märkvärdigt då. Men i alla fall då. Det var tre dagar tentamen i matematik och natur och allt möjligt. Sista dagen, tredje dagen, var det besked om vilka som hade klarat tentamen. Satt och räknade på f ngrarna så här. Så länge jag inte räknade mer än 18 så hade jag kommit in alltså. Men jag behövde räkna bara till fyra så det var klart då att jag blev antagen som elev.
>
> Ja du vet, vad primitivt. Då hade man inget annat i klädväg än det man hade på sig och skolan började direkt efter tentamen. Så jag f ck ringa hem till mamma som skickade kartonger, kläder och sedan f ck man stanna direkt då, stanna kvar.”[28]

Villkoret för att komma in var att man först gått kolarskola och det var där Olle hade mött andra som funderade på att utbilda sig inom skogsarbetet. Hans far var också förman på en relativt hög nivå, hans farfar hade också liknande bakgrund, vilket troligen spelade in för hans val av utbildning.

Men när det gällde skogshuggare levde länge föreställningen att vem som helst kunde arbeta i skogen, och det dröjde innan en bredare utbildning kom till stånd. Försök gjordes under 1940-talet med en skoglig fortsättningsskola efter den sexåriga folkskolan och konf rmationen, men omfattningen av den var sammanlagt endast cirka åtta-tio veckor.[29] På en bild från Ånn kan vi se en grupp män i en annan åldersgrupp, på skogsarbetarkurs, se sidan 17.

Det fanns också särskilda kocka-kurser där kvinnor skaffade de kunskaper som ansågs behövas för att kunna ta arbete i kojorna som hushållerskor. Kockan Ida Eriksson berättar att hon deltog i en kockakurs i Juån, anordnad av skogsbolaget, där man lärde sig laga husmanskost. Även när det gällde traditionellt kvinnliga sysslor gjorde alltså professionaliseringen sig gällande; det som förut lärdes ut mellan mor och dotter omvandlades till ”objektiv” kunskap och började förmedlas via hushållsskolor och liknande.

Senare, på 1950-talet, anordnades kurser för kvinnor i andra ämnen, exempelvis en kurs i frösådd och plantröjning i Överammer 1954 och året efter en huggarkurs för kvinnor, anordnad av Stavreskolan, för att bereda bygdens kvinnor arbetstillfällen året om samt för skolungdom.[30]

Utvecklingen gick alltså från säsongsarbete och entreprenörssystem mot en specialiserad, helårsanställd skogsarbetarkår.

---

28 Intervju Olle Rubensson.
29 Hjelm 1991 sid. 28, 39; intervju Oskar Persson.
30 *SCA tidningen nr 11 1954, nr 17 1955.*

Kocka-kurs, Spånsjökojan i Fjällsjö 1936. Jamtli.

Anna Kristina-kojan, SoH 8197, Lits socken, från SV. Anna-Kristina kojan vilar i ena hörnet på en sten, som man kan ana av bilden. Kojan är döpt efter dåvarande markägaren Anna Kristina Enarsson. Den användes fram till 1950-talet. Uppgifter av Sven Falkensjö. Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Skogens bostäder

Modernitet och boende

En viktig del av folkhemspolitiken och det moderna Sverige kom att manifesteras i tankar kring boendet. Boendet skulle förverkliga det moderna projektet på alla nivåer, ”höja” folket ur misär och fattigdom:

> ”Det f nns knappast några yttre faktorer som i högre grad än en lycklig lösning af bostadsfrågan bidraga till arbetarklassens höjande i sanitärt, moraliskt och ekonomiskt hänseende.”[31]

Citatet behandlar alltså arbetarbostäder i största allmänhet, en diskussion som redan tagit fart vid sekelskiftet. Men skogsarbetarnas bostäder kom inte i fokus förrän en bit in på det nya seklet. Det var bland andra provinsialläkaren Adolf Hassler, Frostviken, som väckte frågan, genom att ta upp kojornas dåliga standard i ett tal 1907.

De enkla kojorna som användes till en början i skogsbruket kallas kolarkojor och var av mycket skiftande beskaffenhet. Ofta hade de jordgolv och de kunde vara mer eller mindre nergrävda i jorden eller byggda mot en sten.[32] Det var resvirkeskonstruktioner av klenare virke, till exempel gärdsgårdsstörar, eller kluvna stockar. De hade eldstaden vid ena gaveln, mestadels placerad utanför själva kojan.

Ett exempel från Skog och historia-materialet är en timrad koja i närheten av Bodum med spismursröse i ena hörnet.[33] Den verkar vara byggd mot en sten och ovanpå en äldre koja.

De något större kojorna som byggdes av timmer med en eldstad, en eldpall, i mitten kallas *eldpallkojor*.[34] Även om dessa kojor byggdes av stockar var de inte alltid timrade och därför dragiga.[35]

Vår koja den var usel och gles liksom ett såll
På frisk luft var ej knussel, det drog från alla håll
Och golvet var hoptrampat av kolsvart jämtlandsjord
Ja, hur vi där framlevde ej sägas kan i ord.[36]

---

31 *Nordisk familjebok* 1904, uppslagsord ”Arbetarbostäder”.
32 Johansson 1994 sid. 94f.
33 SoH 4124, Bodums sn.
34 Den största kojan i Johanssons material kom från Jämtland. Den hade plats för 67 man och det sades att man eldade med hela stockar på den stora eldstaden i mitten. Johansson 1994 sid. 94.
35 Rolén sid. 61.
36 Rindberg, Lo (red): *Hård var striden. Arbetarminnen från Bräckebygden, del I 1850-1920*, 1982 sid. 186.

En ny rumslig princip

Arbetsgivaren f ck ansvar för bostäderna i och med skogs- och f ottningshärbärgeslagen 1919. Först på 1920-talet började man lägga in golv i kojorna.[37] Då pågick också en debatt kring bostadsfrågan med förslag om standardiserade kojtyper, i samband med tankar om en gemensam hushållning med kocka. Detta genomfördes mer eller mindre genomgående under 1930-talet. Då började också vedspisen, eller kokspisen som den också kallas, användas.

Ytterligare ett steg togs i och med 1933 års utredning, som i tidens anda fokuserade skogsarbetarnas matvanor och hygieniska förhållande.[38] De standardiserade ritningar som presenteras där innebar en differentierad användning av bostadsytan, på ett sätt som skiljer sig från eldpallkojans princip, där var och en hade sin privata sfär, sin ”tårtbit” av utrymmet. Det var millimeterrättvisa som gällde där, en långt gången egalitet och individualitet som av etnologen Ella Johansson liknats vid en samhällelig organisering. I de nya kojorna fanns ett gemensamt torkrum, gemensamt matbord och inte minst, en gemensam mathållning vilket innebar att ett separat rum eller hörn av kojan var avgränsad för kockan. Kojan blev således indelat efter gemensamma funktioner, inte efter privata sfärer, något som kännetecknar byggandet under moderniteten överhuvudtaget.[39] I många fall byggde man till de nya utrymmen som krävdes för en modern, differentierad rumsanvändning, som en förlängning av brädpanel på den bef ntliga, timrade huskroppen.[40] Ett helt område med standardiserade kojor med påbyggd del av brädpanel utgörs av kronstugorna i Finnäs, Bodsjö, i östra Jämtland, en by som vi ju känner till från Marianne Strandins bok.

Kronstugorna i Finnäs

Agaton Johansson berättar om de så kallade kronstugorna som byggdes på 1920-talet i hans hemtrakter.[41] Han har bott i alla: Långtjärnskojan, Vitbergskojan, Långängeskojan, Galtbergskojan, Norbergskojan, Bergtjärnskojan, kojorna vid Stensjön och Öravattnet (han nämner också mer avlägsna stugor ”på andra sidan berget”: Gillhovskälen, Tunnvågen, Fåkervallen och så vidare). Det låg oftast tre stugor på samma skifte, om inte skiftena var väldigt små. Agaton kan i detalj beskriva hur de var inredda. Han konstaterar att de alltid var likadana: torkrummet låg till vänster, i den tillbyggnad av brädpanel som gjordes på kronstugorna under 1930-talet.[42] Mittemot torkrummet fanns ett utrymme som ibland inreddes till kockrum, och då tog man också upp ett fönster i den väggen. Annars använde man detta utrymme till förråd. Innanför dörren till den egentliga kojan, den timrade delen, fanns spisen till vänster (angränsande till torkrummet). I den högra väggen fanns ett skafferi. Det förekom också att man hängde maten ute på väggen, som i äldre tider. Den frös då ibland, men surnade åtminstone inte. I vardera av de bortre hörnen fanns två dubbla våningssängar. I Galtbergskojan fanns ett fönster i gaveln, likaså mellan spisen och bortre vänstra hörnet. Där hade man alla sängar efter den motsatta långväggen, som också då var fönsterlös.[43] Denna lösning var vanlig innan man

37 Johansson 1994 sid. 94 f, Rolén sid. 61 f.

38 Nyberg, Eva: "Från koja till skogsarbetarby – ett skogsbolags boställer i Svaningen" I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 34,* 1992, sid. 130; SOU 1933(38), Rolén sid. 62.

39 Johansson 1994 sid. 107 f.

40 SoH 9004, Laxsjö sn, är ett exempel.

41 Kronstugan som företeelse fanns dock antagligen innan 1920-talets standardiserade version, vilket "gammal kronbaracken" i Hotagen pekar på. Det är en eldpallkoja med "Nils L Nilsson Grubbdalen-Hotagen 1918" som en av inskriptionerna (SoH 9530, Hotagens sn).

42 Det verkar som om brädor ibland användes även för att höja taket på de äldre, mycket låga kojorna, till exempel Svarttjärndalskojan i Hotagen, äldre koja (troligen från slutet av 1800-talet och byggd åt Svartvik AB) som f yttats och restaurerats från taklöst skick (SoH 9524, Hotagens sn.).

43 Fältant. 2004-10-14, 2004- 10-25.

Förre skogsarbetaren Agaton Johansson framför Galtbergskojan, Bodsjö. Maria Vallström.

placerade sängarna i hörnen, enligt Agaton. Enligt en annan uppgift[44] hade kronstugorna en separat del för tjänstemännen (jägmästaren och kronojägaren), vilket också Agaton nämner. Det är då förmodligen utrymmet mittemot torkrummet som åsyftas.

Hälsingekojan, Flyktkojan, Monte Carlo…

Namnen på kojorna var i någon mening betydelsebärande. Ofta var de döpta efter personer, till exempel den som ägde skiftet och därmed ofta var körare i arbetslaget, tillika ansvarig för kojbygget. Exempel på personnamn är Olauskojan i Häggenås, Sjöbergskojan och Anna-Kristina-kojan i Lit.

I Svegs socken återf nns namn som Schwartzkojan, Ol-Mårsa kojan och Erik-Larsa kojan.[45] Det fanns också namn som anspelade på invånarnas geograf ska härkomst: Hälsingekojan, Norskkojan, Finnkojan.[46]

Geograf skt syftande namn kunde vara Tikmyrkojan och Stensjökojan i Lit eller Millaåkoja (mellanåkojan) i Stugun eller Matsäcksmyrkojan i Hotagen.[47] Svårare att spåra var Huggarkojan och Skönvikskojan, som förekom på f era platser med olika stavning.[48]

Det f nns också exempel på kojor som fått mer fantasifulla och talande namn, som Gästgivargården i Sveg, Stockholm, Ladugården och Monte Carlo i Stugun eller Kiosken i Lit.[49] Gravadalskojan i Häggsjön (belägen mellan Häggsjön och Ånn) gick allmänt under namnet ”väggluskojan” och en av de fylligare upplysningarna i Skog och Historias objektsbeskrivningar kommer därifrån:

> ”Tegefors skogsbolag lät bygga denna timmerkoja med överbyggt tak till stallet på 1920-talet. Den kom att kallas ”luskojan” efter det att ett gäng skogshuggare från Hälsingland kom dit på 30-talet med lusen. Eftersom ingen ville bo kvar där f ck en styvbent enstöring vid namn Liden fri tillgång till kojan. Alla var förvånade att gubben inte f ck löss. Men ca 1940 blev Liden intagen på tokhospitalet. När personal från sociala åkte till kojan för att plocka ihop hans tillhörigheter upptäckte de att gubben bäddat med dynamit.”
> Berättat av Knut Nilsson 1/6 –98

Kojan användes även som hembränningsgömma. En man från Ångermanland blev fälld för hembränning med Liden. Mannen f ck två månaders fängelse i Härnösand. Liden blev frikänd p. g. a sin otillräknelighet.[50]

Variation efter funktion

De vanligaste övergripande benämningarna på skogskojor, kolarkoja och eldpallkoja, kom alltså in på 1900-talet att få sällskap av timrade stugor, som kronstugorna, och så småningom monteringsfärdiga

---

44 Rindberg, Lo (red.): *Hård var striden. Arbetarminnen från Bräckebygden, del II 1920-1950.* 1984, sid. 74

45 SoH 69/76, 6025, 82, Svegs sn.

46 SoH 30, Svegs sn. ”Norskkojan” byggdes av norrmän (SoH 2100, Åre sn.). I närheten av ”Finnkojan” noteras en bastukamin av inventerarna, SoH 4019, Fjällsjö sn. ”Finn-Jakobs koja” var en kolarkoja: SoH 8068, Häggenås sn.

47 SoH 8128, 8200, Lits sn, 3013, Stugun sn, 9015, Hotagen sn.

48 SoH 9526, Hotagens sn, Skönvikskojan/Åkrokenkojan 5172, Bräcke sn, och Sjönvikskojan 8309, Häggenås sn. Storkojan fanns både i Alsen och Stugun (SoH 9173/9174, Alsens sn, 3307, Stuguns sn.)

49 SoH 65, Svegs sn, 48, 6026, 3699, Stuguns sn; 8220, Lits sn. En helt egen historia har förmodligen Hästgetarkojan och Rotmoskojan i Tåsjö; SoH 4190 resp. 4144. Se vidare i *Hård var striden II,* 1984, sid. 153, 158.

50 SoH 2042, Åre sn.

51 SoH 8127, Brunf o sn.

Den så kallade Flyktkojan i Brunf o socken, SoH 8127, kan sätta fantasin i rörelse, men har fått sitt namn efter ägaren till skogsskiftet. Här f nns en del inventarier kvar i kojan; bord, säng, hylla, rester av en järnspis, kittel, visp, slipsten, skofett och ett kastvedmått. Kojan har brädgolv och innertak, spåntaket har rasat in.[51] Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

På bilden ser vi en ovanligt privat bild på det vardagliga kojlivet. Den är tagen i en koja i Bäckeskogen, Offerdal, 1921. Jonas Johansson, född 1890, från Nordanälden sitter med en f ckspegel i halvmörkret och är just i färd med rakningen. Bredvid honom sitter en annan man, upptagen med samma syssla. I bakgrunden skymtar grovhuggna britsar av kluvna stockar, att jämföra med kronstugornas britsar av bräder. Taket är öppet upp till nocken, där hänger kläder på tork. Det här är alltså samma tid som kronstugorna byggdes. Trots att de moderna principerna vann insteg vid nybyggen användes de äldre kojorna parallellt. Jamtli.

Spåren efter Gravadalskojan, SoH 2042, Åre socken, från syd, också kallad Väggluskojan, kommer snart att vara bortsopade. Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Östkojan, SoH 8333, Häggenås socken, från ostnordost: Skjul med tjärpapptak.
Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Östkojan SoH 8333, Häggenås socken.
Stall från väster.
Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Östkojan SoH 8333, Häggenås socken.
Själva stugan från väster med kylskåp på väggen. Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

baracker. Men det går som sagt ingen tydlig och klar utveckling från den ena kojtypen till den andra, och de lokala lösningarna var minst sagt varierade. Det förekom att man byggde in kojorna i jordvallar, för att isolera mot kylan. I Lits socken f nns en av de minsta kojorna som registrerats i Skog och Historia är knuttimrad, men inbyggd i en jordvall. Den mäter bara 2,9 x 2,8 m, har utanpåliggande skorsten, öppen spis i västra väggen samt jordgolv. Enligt tipslämnaren är den byggd 1923, vilket också är den äldsta inristningen i kojan.[52] En liknande lösning f nns i ”Gammal Ålvikskojan” i Laxsjö där jordvallen uppges ha funktionen av att isolera mot golvdrag. Den är betydligt större, 7,2 x 7 meter och beboddes så sent som i mitten av 1950-talet. Den är, som många andra kojor, f yttad till sin nuvarande plats, i det här fallet från Södra hundsnäset.[53]

I Tåsjö hade man byggt en tvåvåningskonstruktion i en jordvall: manskapet sov ovanför hästarna. En jordkoja i Lits socken användes under tidigt 1940-tal. Under samma tidsperiod och i samma socken till och med, beboddes en koja byggd av stående bräder, och där var också en telefon indragen. Att timrade kojor förekom så tidigt som i början av 1900-talet visar dokumentation av ”Kurt-stugan” i Aspås.[54]

Kojorna kunde också hysa en rad olika verksamheter efter varandra. Förutom skogsarbete användes de för boende i samband med tjärbränning, kolning, dikning. Det var också vanligt att de f ck tjäna som jakt och f skekojor eller som fritidshus, vilket är fallet även idag. I kojorna förekommer både brädgolv och jordgolv, spåntak och plåttak. Kojorna är olika stora, en del verkar ha varit hela anläggningar med stall och uthus. Östkojan i Häggenås var av allt att döma en stor anläggning med stall och skjul. Inskriptioner från 1926 och 1957 skvallrar om ungefärlig brukningstid.[55]

I Fjällsjö, Strömsund, f nns sju kojor dokumenterade som är ihopbyggda med stall, antingen som fristående byggnader med en överbyggd gång emellan, som Luskojan ovan, eller inrymda i samma byggnad, med ingång i olika väggar, eller med ingångar bredvid varandra.[56]

Det förekom också att kojor och stall stod på medar. Enligt Agaton Johansson var dessa typer av kojor vanliga på 1940-50-talet. De var inte bredare än en timmerdoning och kunde därför lätt fraktas med häst. De hade tjärpapptak.[57] En av de mindre kojorna i Skog- och historiamaterialet – i Näs – med liggande brädpanel och ursprungligen brädtak, på senare tid täckt med plåttak, står på medar.[58] En liknande koja, men något större, f nns registrerad på Rörtjärnsvallen:

Skogsarbetarbarack, 6,1 x 3,9 m (VNV-OSO), med utbyggnad för ved, 1,3 x 0,9 m och veranda, 3,3 x 1,3 m, på SV sidan. På SÖ väggen är ett fönster, 1,2x 1m. Plåttak. Baracken vilar på två trämedar, 6,8 x 0,12 x 0,25 m, med järnbeslag[59]

52 SoH 8211, Lits sn.
53 SoH 9104, Laxsjö sn.
54 SoH 4211, Tåsjö sn; SoH 8022, 8285, Lits sn; SoH 9039, Aspås sn.
55 SoH: 8333, Häggenås sn.
56 SoH 4088, 4101, 4072, 1911, 4095, 4063, 4015, Fjällsjö sn.
57 Intervju Agaton Johansson.
58 SoH 8161, Näs sn.
59 SoH 2123, Åre sn.

Fjällsjö socken, SoH 4063, från sydväst. Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Fjällsjö socken, SoH 4088, från ostnordost.
Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Fjällsjö socken, SoH 4101.
Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Ekonomhistorikern Jonny Hjelm skriver att enkla rastkojor började användas i slutet av 1940-talet, åtminstone på de större skogsbolagens drivningar. De vanligaste typerna var antingen ihopfällbara eller placerade på medar. Hans undersökning rör Västerbotten, i Jämtland förekom det även att man använde kojor på medar för övernattning.[60] Enligt förut nämnda Olle Rubensson fanns det en lokal variant på dessa kojor i Ragunda som blev mycket populär, inte minst bland de f nska gästarbetare som kom till Bispfors skogsförvaltning:

> ”…i början när de kom hit så var det en snickare som bodde uppe i Hammarstrand. Han var väldigt duktig och vi lejde honom att göra baracker på medar som man kunde dra efter en bil eller en traktor. Och det där vart en väldig industri för hans verksamhet som snickare. Och i de där stugorna bodde de där huggarna som var på gång.”[61]

Den lokala variationen och uppf nningsrikedomen vid kojbyggena verkar ha alltså ha varit stor. Gemensamt var att de låg nära någon typ av vattendrag eller källa, av praktiska skäl, och att det ofta låg ett stall och ett dass i nära anslutning. Den förändring över tid man kan iaktta handlar därför mer om hur skogskojans rumslighet förändrades och hur det är länkat till en ny idé om kojan som ett gemensamt boende, vilket så småningom födde behovet av en ny f gur: kockan.

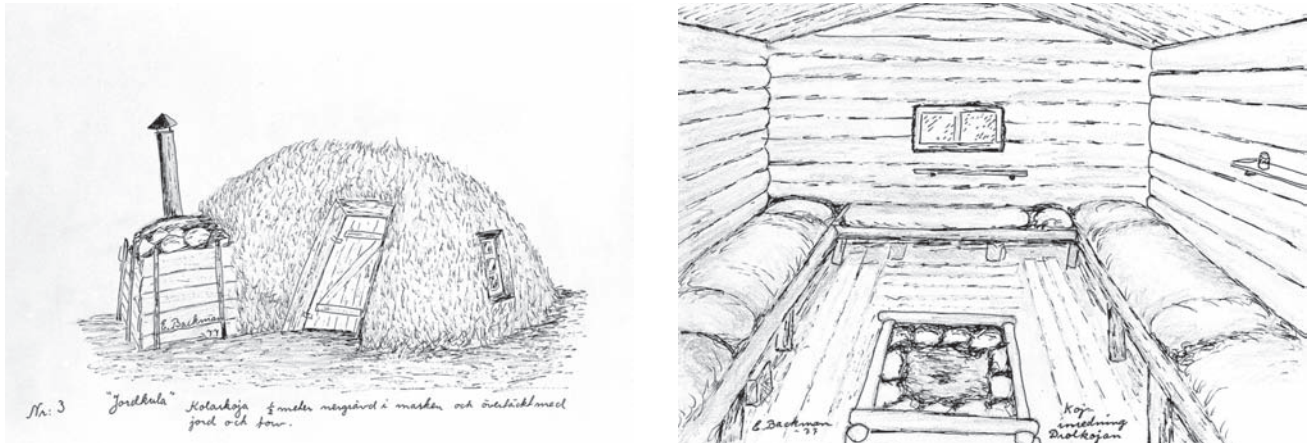

Skogsarbetaren Edvin Backman har med många teckningar och f era utställningar dokumenterat sitt yrkesliv under första hälften av 1900-talet, framförallt i Bräcke-området. Till vänster en kolarkoja, delvis nedgrävd i marken och övertäckt med jord och torv. Till höger inredningen i en timrad skogsarbetarkoja. Jamtli

60 Hjelm 1991, sid. 60, intervju Stig Nilsson.
61 Intervju Olle Rubensson.

Barack på medar utanför Centralförläggningen, Köttsjön. Maria Vallström.

Kocka i Tåsjö, Strömsund, 1937. Jamtli.

3 Kvinnorna i skogen

Kockans intåg i skogskojan[62]

Jag nämnde ovan att männen i skogskojans enkönade miljö skötte sin egen matlagning och proviantering, men att man aktade sig noga för att ta hand om andras bestyr kring detta.

Det f nns många bilder på ”f äskaltaret”, eldpallen, helt belamrad med kaffepannor och stekpannor, en uppsättning för varje skogsarbetare. Ella Johansson skriver om ”det nogsamma undvikandet av hushållsliknande strukturer” i eldpallskojan och en därmed vidhängande långtgående individualism och millimeterrättvisa. Gemensamma aktiviteter som grötkokning, ved och vatten- hämtning gick på turordning, ofta på mycket formaliserade sätt.[63]

Så småningom började man dock organisera sig på ett annat sätt, med gemensam mathållning i kocklag och anställning av en kocka, eller i enstaka fall en manlig kock. Som en följd av skog och f ottledsinspektörens arbete med att förbättra bostäder och mathållning blev företeelsen vanligare mot slutet av 1920-talet och början av 1930-talet. Intresset för skogsarbetarnas levnadsförhållanden fördes då upp på central nivå, i analogi med det ökade intresset för socialhygien och folkhälsa.[64] Det är i ljuset av detta man ska se SOU-utredningen från 1933 rörande ”förbättrande av skogs- och f ottningsarbetarnas provianterings- och matlagningsförhållanden under vistelsen i skogarna” Där förs en diskussion kring vilket som var att föredra: en kocka eller en manlig kock. Kockan föredrogs på grund av sin billigare arbetskraft och därför att hon ansågs vara mer ekonomisk. Dessutom kunde hon biträda vid tvätt och lagning av kläder, stoppning av strumpor, bäddning och städning (vilket underförstått inte en man kunde).[65]

Skogsarbetarna i Härjedalen var av allt att döma bland de första som prövade kooperativ mathållning. I Frans Järnankars bok f nns en berättelse från 1880-talet som omtalar en storhuggning i Tännäs, dit man hade med sig fyra hushållerskor.[66] I utredningen från 1933 konstateras: ”Från vissa trakter inom norra Dalarna, södra Härjedalen och Ströms vattudal rapporteras till och med, att systemet med gemensamma hushåll numera kan sägas hava slagit igenom.”[67] Skogsarbetarna i Jämtlands län var alltså tidigt ute i denna fråga och dessutom något av pionjärer.

På ett symboliskt plan kan man se det som att hushållet eller snarare familjen införs i kojan, med en kocka, en kockfar och så alla ”sönerna”. Familjeallegorin har ett inslag av borgerlig familjeideologi och kan återf nnas på andra samhälleliga instanser vid den här tiden.[68]

Kockfar var denna ”familjs” överhuvud, ingen tvekan råder om den saken:

---

62 Delar av texten har publicerats i *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 49, 2005*, i artikeln ”Den ordnande handen – kockans intåg i skogskojan”.
63 Johansson 1994, sid. 74 f.
64 Nyberg sid. 131.
65 *SOU 1933 (38),* sid. 85.
66 Järnankar sid. 271.
67 SOU 1933(38), sid. 40.
68 S alomonsson, Karin: *Fattigdomens besvärjelser,* 1998, sid. 50 ff.

> ”Till hushållsföreståndare eller ”kockfar” utses vanligen någon härför lämplig och intresserad matlagsmedlem. Vid viktigare frågors avgörande har denne att samråda med de övriga hushållsmedlemmarna. I hushållsföreståndarens uppgifter ingår att till billigaste pris anskaffa proviant och husgeråd, anställa hushållerska, sköta hushållets bokföring och utdebiteringen på hushållsmedlemmarna, att efter samråd med hushållerskan bestämma veckomatsedeln, att tillse, att kosthåll, servering och ordning i övrigt är tillfredsställande m.m. Han skall med andra ord vara hushållets allt i allo. På hans goda omdöme och förmåga att göra fördelaktiga inköp samt hushållerskans duglighet beror det ekonomiska resultatet.”[69]

Bisatsen ”samt hushållerskans duglighet” antyder att hushållerskan också hade en viktig position i kojan. I uppsatsen ”Livet som kocka”, av Inga-Britt Hultmar f nns också f era uttalanden som talar för att kockan hade en respekterad ställning. När Hultmar intervjuar männen om deras syn på kockan (som kvinna) nedtonas könstillhörighetens betydelse, kärnfullt sammanfattat i uttalandet: ”Hon va kvinn å hä va int na” (Hon var kvinna och det var ingenting särskilt med det). Istället framhävde man hennes position som en accepterad medlem i arbetslaget. Frågor om vad könet kan ha spelat för roll bemöts med påpekanden om hur ”socialt” det var i kojan, att man inte var några ”vildar”.[70]
Det var en oskriven regel i kojan att man inte hade kärleksaffärer med kockan, berättar Agaton Johansson. Hon kunde ju inte ställa upp för allihop, menar han, och enskilda affärer skulle leda till bråk och osämja: ”det gick ju inte”. Han instämmer i min fråga om man såg kockorna mer som arbetskamrater, och tillägger att skogshuggarna och kockan gjorde saker tillsammans, åkte skidor och for ner på byn på dans.[71]

Från kvinnornas håll framhålls i Hultmars uppsats också det konf iktfria förhållandet till männen, hur bra det fungerade trots att man var ensam kvinna. Man var rädd om kockan, ”såg om” henne och ville inte mista henne, säger Bendikt Norberg och får medhåll av Ida Eriksson. Ida trivdes med karlarna, säger hon: ”Dom var snäll, dom som var i skogen, jag tyckte om dom”. Hon beskriver hur hon låg i sin ”kockbur” och hörde männens berättelser på kvällarna. När det blev för enformigt med manligt sällskap kunde hon ta skidorna och åka till en närliggande koja och hälsa på kockan där.[72]

Å andra sidan framgår det av f era citat i Hultmar och Johansson att kvinnorna agerade *mot* varierande grader av sexuella anspelningar, vilket visar sig i Hultmars intervjuer först efter en stunds samtal: ”Sexuella anspelningar, trånad efter kockans gunst, frieri med mera var inte ovanligt.”[73] Det hände att det var i skogskojan kockan träffade sin blivande man eller snarare ”blev pratade i säng”, säger en kvinnlig skogshuggare som varit verksam i Västerbotten. Flera av hennes vänner arbetade som kockor och på det följde ofta en familj och en täppa, menar hon.[74]

Blicken och kockan

Kockans plats avskärmades i kojan rent fysiskt, antingen i ett ”eget” rum, köket eller matrummet, men

69 SOU 1933(38), sid. 44.
70 Hultmar, Inga-Britt: ”Livet som kocka”, 2002, sid. 15, 18.
71 Intervju Agaton Johansson.
72 Intervju Ida Eriksson och Bendikt Norgren.
73 Hultmar sid. 6, 18; Johansson 1994 sid. 139.
74 Fiebranz 2008 sid 12.

Hemf yttning från Rismyrkojan, Bodsjö. Jamtli.

ofta med en avbalkning av något slag, ibland kallad ”kockburen”, belägen intill köket. ”Buren” var möblerad med en säng och ett litet bord och ibland ett skåp för personliga saker.

Själva avbalkningen gick inte ända upp till taket och inte heller ned till golvet. Ibland var den gjord av papp eller bestod bara av ett draperi.[75] Ida berättar att kockan hade ett ”litet, litet kyffe” och beskriver, som vi såg ovan, hur hon låg på kvällarna och hörde männens historier genom den tunna väggen, som var öppen upp mot taket. Agaton minns att man ”hängde för” ett hörn för kockan i en koja i Skärvången.[76]

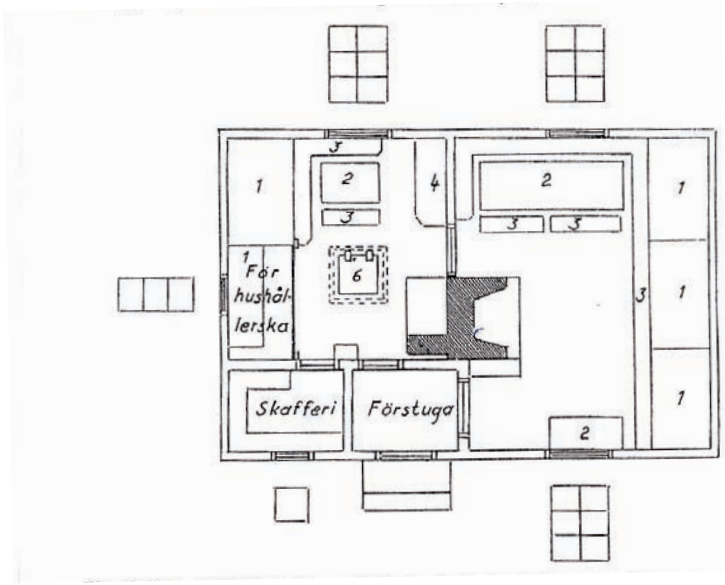

Ritning ur SOU 1933: Plan av härbärge från enskild skog i Jämtlands län avsett för gemensamt hushåll. 1 Säng, 2 Bord, 3 Bänk, 4 Skåp, 6 Källare.

Den funktionella aspekten i att ha dessa bräckliga anordningar var att värmen skulle kunna cirkulera fritt i rummet. Men det fanns också en symbolisk aspekt i själva ”avbalkandet”.

Vad var det exakt som kockan skulle beskyddas mot? Ella Johansson har ett avsnitt om den bortvikande blicken som förutsättning för integritet i kojan. Det var inte tillåtet att betrakta varandra i vilka situationer som helst, skriver hon.[77] Men det skyddet gällde uppenbarligen inte kockan, närmare bestämt kockan utan manligt beskydd (hade hon släktingar i kojan ansågs inget skydd behövas). Johansson återberättar en episod där den kvinnliga kockan helt sonika säger till männen att vända sig om, varpå hon klär av sig.[78] Det räcker inte med att lita till att blicken går ner till golvet av sig självt, som männen emellan. Därav de (ibland bräckliga) avbalkningarna: deras syfte var att *avvärja blicken*.

Blicken blir problematisk i moderniteten därför att den börjar uppfattas som ett sinnesorgan, inte en mekanisk process. Etnologen Per-Markku Ristilammi beskriver den moderna, fetischistiska blicken så här:

> ”Problemet vore inte ett problem om blicken var en oskyldig, i grunden mekanisk process. Istället är det blicken som beröringsorgan som förorsakar problemen. Blick jämställs med beröring och blir till något som smutsar ned.”[79]

Kockan skulle vara en del av ljuset i kojan, och smuts var hennes svurna f ende, både i bokstavlig mening och mer symboliskt. I diskussionen om kocka eller manlig

75 Hultmar sid. 10, SOU 1933 (38), sid. 124-125.
76 Intervju Ida Eriksson; Agaton Johansson,; *Hård var striden III,* 1987 sid. 173.
77 Johansson 1994 sid. 100 f.
78 Ibid. sid. 138.
79 Ristilammi, Per-Markku”Optiska illusioner – fetischism mellan modernitet och primitivism”, I: *Kulturella perspektiv nr 3 1995,* sid. 17.

kock var att föredra påpekades kvinnors förädlande inf ytande, på andra håll i undersökningen beskrivet som hygieniska och moraliska fördelar. Kockan skulle bidra till trevnaden i kojan genom sitt obetalda arbete med att feja, skura och sätta upp gardiner, men också utgöra en moralisk förebild. I en beskrivning av mötet med den moderna, hemtrevliga kojan framställs den som en uppseendeväckande kontrast mot det gamla: ”– en gamla tidens skogsarbetare säga sig icke ’tro sina ögon’ då de komma in i ett härbärge med välordnat hushåll –”. Utredningen återger en jägmästares upplevelse:

> ”Redan utanför kojan syntes ’den ordnande handen’ såväl på vedbacken som på den på lämpligt avstånd belägna avskrädesgropen. Framför fönstren dinglade upphängda talgbitar, där de livliga entitorna och andra ’spickeköttfåglar’ tacksamt försågo sig av den utmärkta vintermaten. Kojans inre fylldes i alla vrår av dagsljuset tack vare tre stora fönster. Jag förstod genast, att här fanns fruntimmer. Välsopat golv, rena fönster, vitskurade bord med skinande tallrikshögar, blanka kastruller på eldpallen, släta, snygga bäddar på britsarna; sådant är sällan resultatet av manligt arbete. Här kunde man trivas, här kunde man med smak njuta sin goda mat och den ljuvliga vilan.”[80]

Kockan blir här civilisationens och det modernas budbärare, som kommer med ljus och luft till de instängda och snuskiga kojorna. Men det pågick även ett intensivt bygge av den moderna, civiliserade skogsarbetaren som ideal.

Raff ande, men inte grov

I Johanssons avhandling återges ett citat där en skogsarbetare beskriver vad som karakteriserar den jämtländska skogshuggaren. I motsats till vad många säger är samtalsämnena i skogskojan inte mat, brännvin, mustiga kvinnfolkshistorier och grovheter, hävdar han. Jämten är inte grov, enligt denne man, mer åt Nick Carter-hållet, raff ande, i meningen spännande. Skogsarbetaren har något av en ’själens f nhet’, fortsätter han, som en blåmussla, skrovlig utanpå men skinande inuti.[81]

Åter stöter vi alltså på hävdandet av den civiliserade invånaren i skogskojan, som vet hur man beter sig mot kvinnor och hur man för sig socialt i största allmänhet. Å ena sidan har vi kockan som respekterad medlem i detta civiliserade matlag, sedd som (arbets)människa, inte som kön, med stor social auktoritet och professionalitet.[82] Å andra sidan har vi de faktiska sexuella anspelningar och närmanden som förekom, avskiljandet av kockan i sin ”kockbur” och exploaterandet av hennes billiga arbetskraft och obetalda ”kvinnoarbete”.

Det är svårt att avgöra i efterhand om historierna om de ”manhaftiga fruntimren” i skogskojorna faktiskt hade en stark position gentemot männen eller om det var ett nödvändigt försvar mot ständiga kränkningar. Det handlar förmodligen mycket om vad man som kvinna förväntades acceptera och stå ut med. En annan tänkbar förklaring är att kvinnan inte f ck f nnas i skogen. Och om hon ändå fanns där, så var hon inte riktigt kvinna, utan ”manhaftig” och sedd i första hand som en del i arbetslaget. Ändå kvarstod ambivalenta rester av

80 SOU 1933(38), sid. 96.
81 Johansson 1994, sid. 131.
82 Persson, Bo “Changing sex, changing gender. Lumberjacks, Female Cooks and Occupational Safety”. I: Thörnquist, Anette (red.): *Work life, work environment and Work Safety in transition*. 2001.

Kockan skulle komma med ljus och luft. Koja i Tåsjö. Jamtli.

När den här bilden togs, 1949, var Edvin och Ingeborg Backman nyinf yttade i Östersund och reste hem till Håsjö över sommaren. Det visade sig att bolaget Wifstavarf behövde några huggare och Edvin föreslog, mest på skämt, att de kunde ta arbetet. Bolaget nappade på erbjudandet och paret arbetade i skogen den sommaren med massavedshuggning. Ingeborg hade aldrig jobbat i skogen förut, men var bonddotter och ”kände till grovt arbete”. Jamtli

hennes kvinnlighet, i avskiljandet av det fysiska rummet och i hennes arbetsuppgifter. Men det fanns exempel där även dessa skillnader upplöstes.

Kvinnors skogsarbete

Kvinnor förekom av allt att döma även i skogsarbetet. Johansson fann att kvinnorna i hennes material berättat om sådana fall, men att samtliga män förbigick detta med tystnad. Att inte kvinnorna f ck arbeta i skogen tolkar hon som att det kvinnliga idealet med ständigt arbete inte gick ihop med arbetet i skogen. Om kvinnan var skogshuggare skulle hon fortsätta arbeta med hushållet efter arbetsdagens slut, annars skulle hon ses som okvinnlig. Men i ljuset av hennes dubbelarbete skulle männens vila framstå som omanligt.[83]

Olle Rubensson berättar om en kvinna som högg i skogen:

> ”Jag vet en kvinna som lever än, som är 96 år som bodde i Håsjö. Hon hade ett litet torpställe där med några kor. Men hon högg i skogen, året runt. Var en fantastiskt rent fysiskt stark människa. Och hon är frisk och kry än 96, 97 år./…/ Alltså hon var ju gift och hade ett par barn. Även gubben jobbade i skogen, men hon jobbade för sig själv så att säga. Barkade och kvistade och hade egen verksamhet.”[84]

På ett fotograf i Jamtlis arkiv från 1940-talets Jämtland arbetar två makar sida vid sida i skogen med massavedshuggning. Det är cykelreparatör Edvin Backman med sin blivande fru Ingeborg som tagit skogsarbete för hälsans skull, för rehabilitering efter en sjukdom. Edvin berättar att han är född och uppvuxen i Håsjö, ”riktiga skogslandet” och arbetade i skogen i sin ungdom.

Jag frågar om det ansågs konstigt att Ingeborg arbetade i skogen och om det förekom att kvinnor gjorde det. Edvin berättar att under kriget hade de (i Håsjö) mycket kvinnor eftersom alla män var i beredskap. Man hämtade också arbetskraft från Finland och Norge. Det var då främst vedbränsle och ”kolved” till bruken som höggs, ”3-meters ved, lämpligt för kvinnor”.[85]

Det anordnades särskilda kurser i både skogshuggning och matlagning för den invandrande arbetskraften, men också för lokalbefolkningen, som vi sett ovan. Beredskapen medförde alltså att nya grupper kom in i skogsarbetet i högre utsträckning än tidigare, något som kom att få betydelse under efterkrigstidens arbetskraftsbrist.[86]

Edvin berättar vidare om en kvinna, i Bomsund, som han kände, ”liten och späd, men fantastisk på att hugga kolved, hon var värre än karlarna”. Hon kom från Finland, hade börjat som kocka, men tyckte det var för lite att göra (!) så hon följde med karlarna till skogen – också. Hon var ”f ink på att hantera yxan, smidig och rörde sig snabbt”, vilket var bra då det var små träd och mycket kvistning, enligt Edvin. Som person beskrivs hon som fräsig och skarp, närmast argsint. Som vi ska se i nästa kapitel förekom f nska kvinnor i skogsarbetet även senare, under 1950-talet. Edvin säger att det inte var så vanligt att kvinnor förekom i skogsarbetet innan kriget, men att det förekom. Fast då såg man inte dom som kvinnor, ”dom var ju mer som karlar då”. Av prak-

83 Johansson 1994, sid. 134-135.

84 Intervju Olle Rubensson.

85 Intervju Edvin Backman. Även Agaton berättar att hans äldre systrar högg kolved i skogen.

86 Om beredskapens konsekvenser ur ett genusperspektiv, se Overud, Johanna *I beredskap med Fru Lojal: behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget* , 2005.

Frösättarlag Härbacken, mellan Kårböle och Vänsjö, efter Ängraån, 1921.
Bland de få männen återf nns "Spindel-Anders" och "Tur Jonsson". Jamtli.

tiska skäl hade de byxor och kort hår, vilket tillsammans med jacka och keps gjorde att många tog fel på håll när de närmade sig huggningen. ”Dom såg ju ut som karlar”.[87] Historikern Rosemarie Fiebranz forskar om kvinnliga skogshuggare i ett närliggande norrländskt distrikt. En kvinna hon intervjuat hade arbetat i skogen hela sitt liv. Också hon blev betraktad ”som man” många gånger, av nya personer som kom till arbetsplatsen. Även de hon arbetade med dagligen började betrakta henne som ”bara en skogshuggare”, enligt henne själv.[88]

I boken ”Hård var striden I” f nns uppgifter om kvinnor som körde timmer, dels berättelsen om ”Krogsta-Brita” från Grönviken som under sina första år som änka körde timmer i skogen, dels nämns att kvinnor körde timmer i Myssjödalen, Hällesjö. Krogsta-Brita var född så tidigt som 1854.[89]

Dessa uppgifter stärker antagandet att kvinnor förekom i skogsarbetet redan före kriget, men sågs då inte som kvinnor utan blev ”män”. Därav deras osynlighet i materialet och majoriteten av den forskning som gjorts om skogsarbetare: skogsarbetaren förutsätts vara en man. Till exempel f nns ett citat i Jonny Hjelms avhandling, där det är uppenbart att både söner och döttrar följde med sina fäder till skogen, men där de beskrivs under rubriken ”Far och son arbetar i skogen”.[90] Det kan också vara så, som f era forskare hävdat, att genusmönstren såg annorlunda ut i (Norrlands) skogsbygder, att det även i detta avseende fanns en omfattande f exibilitet som tradition.[91]

Bärtider, plantsättning, frösådd

Förutom skogsarbete fanns andra möjligheter till inkomst för kvinnor i skogen, möjligheter som ökade i takt med rationaliseringen av skogsbruket och andra användningsområden för trävaran. Frösättning, plantsättning och kottplockning var sådana arbeten, liksom förut nämnda massa- och kolvedshuggning. Därtill kom en omfattande skörd av bär. Under åren 1967-1989 uppges en årlig produktion för en kvinna vara 375 kg lingon och 410 kg blåbär.[92]

Oskar Persson berättar att hela familjer var ute i skogen och plockade bär för avsalu, och att det var en stor del av hushållets inkomster. Ida berättar hur kvinnorna plockade ansenliga mängder bär, vilket gjorde att de f ck bära tungt. Först stora kontar av spån, burna på ryggen. Sedan ett knyte, lagt ovanpå denna och så ibland två hinkar i händerna. Hon berättar en historia där hon blev stoppad och ”långpratad” av en bekant, trots att hon uppenbart plågades under sina bördor. ”Man plockade alltid för mycket”, berättar Ida, ”man tänkte ’orkar jag det här, så orkar jag det där’. Det var svårt att gå ifrån om det var mycket bär eller om det var bär kvar på något ställe.”[93]

87 Intervju Edvin Backman.

88 Fiebranz 2008 sid. 13.

89 *Hård var striden I*, sid. 97 f.

90 Hjelm, Jonny 1991 sid. 29-30.

91 Johansson 2002; Johansson, Ella 1989: “Beautiful men, f ne women and good work people: gender and skill in Northern Sweden 1850-1950”. I*: Gender & History no 2 1989*.sid. 205*;* Kaldal, Ingar "Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og mens fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930". I: Kaldal, Ingar (red.) *Skogsliv. Kulturella processer i nordiska skogsbygder*. 2000, sid.91-96.

92 Ekman, Ann-Kristin "Med skogen som ram", i Johansson, Ella (red.): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. 2002, sid. 44; *Hård var striden III.*

93 Intervju Oskar Persson; Ida Eriksson.

Skogsarbetarbyn i Bispfors. Lauri Pärssinen/Jamtli.

Nya tider, nya rum

Hem till byn

Efter denna fördjupning i mäns och kvinnors platser i skogen är det dags att återuppta tråden kring skogens byggnadsskick igen. Någon gång på 1950-talet sker en förändring.

Utvecklingen går då åt två olika håll: dels mot det provisoriska och tillfälliga i form av baracker och barackbyar (även om livet i barackbyarna var nog så organiserat efter moderna, hemlika principer); dels prövas ett helt annat grepp: skogsarbetarbyarna och skogsstationerna, där tanken var att ta skogsarbetaren och kockan hem till byn. Båda riktningarna har förstås ett intimt samband med bilismens utbredning[94] och utbyggnaden av skogsbilvägarna. Att man började tänka mer i termer av f yttbara enheter var en del av skogsarbetets rationalisering. Skogsarbetet ägde ju rum som punktvisa insatser och när man var klar med en drivning f yttades arbetet till ett nytt skifte. Kojorna, som ju blev mer och mer påkostade och husliknande, blev därmed stående tomma, även om de ibland återanvändes för andra ändamål.

Baracker

I början av 1950-talet började man använda baracker, ofta med demonteringsbara väggblock som kunde transporteras till nästa huggning. Om det var fråga om större baracker kunde själva uppförandet av dem vara rätt så omfattande, nästan som ett bygge.[95] Ur skogsarbetarens synvinkel innebar övergången inte alltid någon förbättring. Agaton Johansson säger att för egen del kan han inte begripa varför man gjorde sig av med de varma kronstugorna och övergick till baracker. De var kalla och dragiga, transporterna gjorde att fogarna glesnade i träpanelen och isoleringen omfördelades eller läckte ut.[96] De monteringsfärdiga barackerna kom i början på 1950-talet, säger Anders Nilsson, fd skogarbetare. De var kalla, hade bara en eldstad i form av en

> *Det kan inte hjälpas att trevnaden i stora baracker ej alltid blir den bästa, även om, och det får vi inte glömma bort, storförläggningens trivsel i allmänhet är individernas egen sak. Stora kvarter ge dock i allmänhet större anledning till att den enskildes initiativ undanträngs och allt kan urarta till slarvigt kollektiv. Detta kan tyvärr förekomma i aldrig så moderna kojförläggningar.*[97]

94 Se Eivergård, Mikael/Strandin, Marianne *Längs vägen*, 2004.
95 Intervju Stig Nilsson.
96 Intervju Agaton Johansson.
97 *SCA tidningen nr 1, 1953*. BrorTernstedt.

järnspis där värmen också leddes ut förbi torkrummet genom spisröret.[98] Ett exempel på tidiga standardiserade baracker var SAK-baracken från 1940-talet, med plats för tolv man och kocka. Den togs fram av statens AK (arbetslöshetskommission) för att möta behovet av förläggning under de stora brännvedshuggningar som pågick under kriget.[99]

I Skog och historia-materialet återf nns ett fåtal baracker (se ovan), främst av den anledningen att de som sagt inte fokuserar stående byggnader i första hand. En av de som ändå registrerats ligger i Hotagen och är byggd av väggsektioner av sex cm tjock stående panel, invändigt fodrad med masonitplattor. Den är byggd eller åtminstone använd under 1950-talet, vilket inskriptioner och inventarier pekar på. En mängd inventarier f nns kvar i baracken: två våningssängar, garderob, väggskåp, skåp med lådor, träbänk, fotogenlampa, emaljhink, tvättfat, almanacka från 1959, sprit och ölf askor, en kamin av märket Ankarsrum 39, med skorsten av plåtrör. Kvar f nns också de viktiga märkverktygen[100] och en skinnpåse för rödfärgspulver, samt en uträkningsnota, förmodligen åt kockan: Anna Persson, Landön, 67.16 kr den 23 juli 1955. Att den är daterad på sommaren är visserligen förbryllande, men blir begripligt med tanke på att kolvedshuggning användes som komplement på sommaren till den ”riktiga” huggningen vintertid.[101] Vidare återfanns utanför kojan en plåthink, spade, timmersvans och bågsåg. Det närliggande stallet var byggt i sektioner av liggande panel, ihopbyggt med något som förmodligen varit ett dass. Stallet hade en egen järnkamin av märket Ved X. Inventarierna berättar en hel del om det vardagliga livet i kojan; hinkarna och tvättfatet för vattenbärande och tvättning, spaden som var ett viktigt arbetsredskap för att komma ner till

’Fläsklådan vid Fageråssjön’ tillhörde en typ av f yttbara huggarkojor som till sin arkitektur starkt påminde om en f äsklåda. Kort beskrivning: Åtta väggblock ihopspikade till fyra väggar, rätt trasiga i skötar och hörn efter tidigare f yttningar. På samma sätt ihopfogade takblock täckta med papp, lagda som snedtak och utgörande både ytter- och innertak i ett. Isolering i väggar och tak torde ha varit antingen sågspån eller porösa träf berplattor. Golv av bräder, vad som fanns under vet jag ej. Golvyta ca 16 kvadratmeter. Längs ena långväggen över- och underslafar för fyra man, motsatt vägg, dörr i ena hörnet, spis i det andra, däremellan ett bord och ett litet fönster på ena gavelväggen. Kojan var dessutom placerad på en myr, varför underlaget sjunkit så att golvet låg i markplanet.[102]

98 Intervju Anders Nilsson.

99 Lööw sid. 86; SOU 1926 (9), sid. 170.

100 Varje stock märktes för att huggaren (och så småningom bolaget) skulle få ut rätt ersättning. Se Hjelm 1991 sid. 54.

101 SoH 9524, Hotagen socken.

102 *Hård var striden III,* sid. 137.

Barackbyn, Jäppstad i Offerdal. Jamtli.

Två kockor fanns på plats i Jäppstad, Offerdal – Linnea Skyttmark och Märta Eriksson (f. Bångman). På en bild porträtteras alla tre damerna mot bakgrund av de glänsande nya bilarna. Fotot är rubricerat som ”Fordon, bil”. Bertil Bergström/Jamtli.

acceptabelt låga stubbar, sågarna som ännu viktigare arbetsredskap ända in till mitten av 1950-talet, då motorsågens genombrottsperiod började.

John Ersa kojan i Hotagen, Krokom, är också byggd av bräder och masonit. Stallet är här byggt av klenvirke och tjärpapp. Också denna koja är använd under 1950-talet, av nämnda John Ersa.[103] En tredje koja från 1950-talet som registrerats av Skog och historia i Laxsjöområdet var en 20-manna-barack, ”monteringsbarack”, alltså den typ av mobila baracker som nämndes i början av avsnittet. Den mätte 10,5 x 5,6 meter och är hela 4 meter hög, belagd med plåttak och placerad på grundstenar. Baracken hade invändigt tre rum, en manskapsdel, en köksdel och ett mindre rum bredvid denna, med all säkerhet en så kallad ”kockbur”. Baracken rymde två järnspisar, en i köket och en i manskapsdelen. Ett likaså monteringsbyggt stall med plats för tre hästar stod intill, också det med plåttak.[104] Idag är det enda som återstår ett par brädor som sticker upp ur marken på en vändplan, byggnaden revs vid anläggandet av en ny skogsbilväg.

Barackbyar

Baracker förekom dels som enstaka byggnader, dels som hela byar; *barackbyar*. Det fanns då separata baracker för boende, matsal och kockans bostad. Den moderna differentieringen av bostadsytan har alltså här drivits ett steg längre, till att gälla olika byggnader med skilda funktioner. Fördelen med detta var givetvis att man kunde anpassa antalet baracker efter storleken på drivningen, och att man kunde använda samma baracker på olika drivningar.

En barackby användes vid SCA’s stora drivning i Jäppstad, Offerdal, 1954.

Man fällde 92 000 träd och hade en mobil barkmaskin på plats, en så kallad ”Sundsmaskin”. Ett annat nytt inslag i bilderna från Jäppstad är ansamlingen av personbilar. Både traktor (jordbrukstraktor med snökedjor) och häst verkar ha varit i bruk.

Byn bestod av fotot att döma av minst tre baracker, förutom matsal och kockabostad.

I Tjärnsjön, inte långt från Björsöbodarna i Medelpad, låg en mindre samling baracker. En av dem rymde matrum, ett rum för kockan och ett manskapsrum. I en mindre barack bredvid bodde fyra skogshuggare, en halvmil därifrån hade huggarna en egen koja. Till detta kocklag hörde också en *basväglagare*, alltså en person som höll basvägarna i farbart skick.[105] Även i Finnäs, längst bort i byn, fanns en barackby. Fortfarande står den barack som användes som matsal kvar, den köptes av markägaren. De andra barackerna f yttades till Sundsjön.

I skogarna runt Köttsjön förekom barackbyar sammansatta av relativt smala baracker på medar, av det slag som nämndes ovan, som ofta beboddes av f nska gästarbetare.

Finland-Sverige

Arbetskraftsbristen i början på 1950-talet gjorde att skogsarbetarna lokalt kunde driva upp sina löner långt över avtal. När dessutom allt f er började arbeta på

103 SoH 9525, Hotagens sn.
104 SoH 9002, Laxsjö sn.
105 Intervju Anders Nilsson.

Avverkare i Kälom, Offerdal, på förläggningen ”Jo-buan”. Det är författarens tanke att namnet kommit från en kombination av namnet på en av de första motorsågarna, Jo-Bu och ”bua”, ett dialektalt uttryck för fäbodvall, men har inte hittat något stöd för den idén. Bilden är tagen 1951. Jamtli.

Skogsarbetarna i Bispfors förvaltning kunde komma med båt från Finland och färdas sista sträckan med tåg till Bispfors. Lauri Pärssinen/Jamtli.

industrier istället såg de som var kvar ljusa tider framför sig:

> ”Men då kom man ju på en lösning då, man importerade f nnarna. Det var ju f nnarna, som de som kommer nu, dom hade genomlevt ett krig, de var utfattiga och dom var fyllda av lust och vilja att få tjäna sig nån krona, så de f ck nånting. Och dom kom hit och dom arbetade jävlar både natt och dag. Duktigt folk, arbetssamma, jag har bott i lag med mycket f nnar. Och slet ont förstås. Men dom räddade ju skogsindustrin.”[106]

1 300 personer f yttade in i länet från andra länder redan under 1940-talet och mestadels var det skogsarbetare från Norge och Finland.[107] De började komma under beredskapstiden på 1940-talet till olika delar av länet. Arbetskraftsinvandringen under 1950-talet kom att ske i mer organiserade former.Under perioden 1949-1953 kunde man inte hugga så mycket som planerat i Bispfors skogsförvaltning och 46 % av det man högg, i genomsnitt, utfördes av gästarbetare från Finland.[108] Både SCA och Wifstavarf (som var olika bolag fram till 1965) i Bispfors annonserade i Nordnorge och Finland efter arbetskraft. Wifstavarf f ck hundra svar, och 50 skogsarbetare från Finland samt lika många från Norge började arbeta åt bolaget.[109] SCAs jägmästare gjorde också rekryteringsresor till Vasa och de som värvades f ck resekostnaderna täckta i förskott, vilket sedan drogs på lönen. Efter tre månaders ”kontinuerlig och oklanderlig tjänst” hade man sedan möjlighet att få respengarna tillbaka i svensk valuta, men i fall där inte anställningen fullföljdes kunde ränta påläggas och i slutändan rättegång bli aktuell. Om man tog arbete hos annan arbetsgivare kunde SCA utkräva resesumman därifrån. I korrespondensen kan man ana att ett visst detektivarbete följde i spåren på detta avtal.[110]

De f nska gästarbetarna kunde komma med båt och sista sträckan med tåg till Bispfors.

Vilho Varpula berättar om hur han av Olle Rubensson f ck som arbetsuppgift att hämta upp de f nska gästarbetarna på stationen i Bispgården, köra dem till Wifstavarfs huvudkontor i Bispfors och där hjälpa dem med alla papper, för att sedan köra ut dem till de olika förläggningarna i skogen. Han lärde sig svenska tidigt och var också snabb att ta körkort. Hans första arbete i Sverige var på ett sockerbruk i Skåne.[111]

Från Köttsjön berättas att man där hade någon form av uppsamlingsplats för ankommande f nländare, en barack nere vid sjön. En av förmännen där hade också några baracker tätt inpå huset, där ibland även familjer bodde. En av kvinnorna hjälpte till med tolkandet, vilket var nödvändigt då förmannens bostad också hade ansvar för postväskan.[112]

Överhuvudtaget var behovet av tolkar stort, och en av de som från början kom till Sverige som krigsbarn berättar om hur svårt det kunde vara, när förmedlandet av ”det som gällde” från högre ort inte motsvarades av förväntningarna från gästarbetarna, till exempel när det gällde utfästelser om löner. Det blev då budbäraren som utsattes för missnöjet, vilket naturligtvis gjorde det till en vansklig position.[113] När familjerna sedan började

106 Intervju Sven-Erik Svensson.
107 Rolén sid. 454.
108 SCA Merlo arkiv, Timrå, Bispfors skogsförvaltning, Kurt Nyman, PN 18.10.1956.
109 Intervju Olle Rubensson. Eftersom min undersökning främst gäller den f nska arbetskraften kommer inte norrmännens arbete att fokuseras här.
110 SCA, Merlo arkiv, Handlingar rörande f nska osv, Kvittensförbindelse
111 Intervju Vilho Varpula.
112 Intervju Stig Nilsson.
113 Fält anteckning 2008-11-19.

komma över blev barnen i stor utsträckning tolkar för familj och släkt, både vad gällde angelägenheter kring arbetet och inom vården, skolan, posten och andra samhälleliga funktioner, vilket då utfördes som gratis arbete. Med detta sagt kommer vi in på familjerna, de f nska familjer som efterhand började komma över till Sverige, lämna sina hus och gårdar i Finland och söka ett nytt liv i Sverige. Till en början kom de att logeras på bef ntliga gårdar, bostugor, källare och andra utrymmen av varierande standard. På så sätt kom f era av dem att hamna i periferin till byarna och i omoderna bostäder.[114] Till viss del kom detta att ändras i och med skogsarbetarbyarna.

Skogsarbetarbyar

Arbetskraftsbristen i skogen på 1950-talet bemöttes av skogsbolagen med ökad rationalisering, bättre bostadsförhållanden och fasta helårsanställningar. Ett led i dessa försök var att erbjuda skogsarbetare ett boende som i allt väsentligt påminde om vilket villaområde som helst vid den här tiden, fast i närheten av drivningarna, dit man skulle ta sig med bil eller buss. Ett exempel på en sådan *skogsarbetarby* är Svaningen i Strömsunds kommun.[115] I den lilla byn Svaningen, där det sedan förut bara funnits ett tjänstemannaboställe för skogsbolaget, enstaka torp och arrendegårdar, affär och skola, uppfördes ett område med tretton fristående monteringsfärdiga hus med aluminiumfasad.

I linje med tidens ideal om planmässigt byggande och modern komfort var alla husen likadana och rymde elektrisk spis, kylskåp och rostfri diskbänk. Funktionella plasttapeter och arbetsytor, badrum med samlade funk-

Medlemmar av familjen Pärssinen med äldre släkting vid järnvägen i Bispgården. De kom till skogsarbetarbyn 1956. Lauri Pärssinen/Jamtli.

114 Intervju Stig Nilsson; Bertil Westlund.
115 Nyberg; Rolén sid. 382, Lööw sid. 87.

Skogsarbetarby i Bispfors, kallad Vasa. Lauri Pärssinen/Jamtli.

tioner och separata utrymmen för tvätt och uppvärmning kompletterar bilden av en ultramodern bostad, om än utan särskild lyx.

Förhoppningarna på Svaningens attraktionskraft var stora: ”Genom att bygga modernt förmedlades visioner om livskraft och expansionsförmåga, som förhoppningsvis inte bara skulle få folk att stanna kvar utan även f ytta in.”[116]

Och under ett par intensiva år i övergången mellan 50-tal och 60-tal skedde en betydande inf yttning i dessa nya hus, men genomströmningen var också hög. De som sedan tidigare bodde i Svaningen och hade sitt sociala nätverk där eller i trakten stannade i skogsarbetarbyn. De som kom utifrån stannade på sin höjd ett år.[117]

Wifstavarf byggde en skogsarbetarby i Korsåmon 1957 och en i Stugun, som också i stor utsträckning beboddes av skogsarbetare från Finland. I Stugun blev husen kring Klockarvägen i folkmun till Lockarvägen, med anspelning på f nskspråkligt uttal. Skogsarbetarbyar var förmodligen mycket vanligare än dessa exempel antyder; uppgifter f nns också från till exempel Hammerdal och en ort i Härjedalen.[118]

I Bispfors skogsförvaltning kom en rad skogsarbetarbyar att byggas upp: Bispfors, Hammarstrand, Överammer, Köttsjön och på andra sidan länsgränsen, Sillre. De var en del av en rationalisering som av jägmästare Kurt Nyman beskrevs dels som en *teknisk rationalisering* (utbyggnad av vägar, mer maskiner, utbildning), dels en *social* (bättre bostadsförhållanden, fastanställning)[119]. I skogsarbetarbyarna var det tänkt att de bästa skogshuggarna från Finland skulle bosätta sig, helst efter ett par säsonger som gästarbetare, men samma erbjudande riktade sig också till den stam av bofasta skogshuggare som fanns i förvaltningen, för att de skulle kunna förbättra sitt boende.[120] Ursprungligen tänkte man sig 45 hus för inf yttade familjer och 46 för svenska. Dessa ambitioner blev ungefärligen halverade, med en viss övervikt åt f nska skogshuggare.[121] Enligt en förteckning från 1958, då planen fortfarande var under utbyggnad hade 26 f nska och 17 svenska familjer tecknat sig för boende, med reservation för att det bland de ”svenska” namnen kan vara fråga om enstaka f nlandssvenskar. En del av byarna blev mestadels bebodda av dessa (f nska och i några fall f nlandssvenska) skogshuggare med sina familjer, vilket förklarar smeknamnen ”Vasa” och ”Porkala”. Däremot f ck byn i Köttsjön smeknamnet ”Nybygga”, även om många f nska familjer bodde där också.[122]

Planen var att modernisera skogsarbetaren, eller industrialisera honom, som Rosemarie Fiebranz uttryckt det,[123] att föra (den f nska) skogshuggaren in i det svenska folkhemmet:

> Målet är att våra skogsarbetare och deras fruar ska bo minst lika bra och bekvämt som övriga yrkeskategorier i Sverige. När vi kommit dithän har vi tagit ett gott steg framåt på den skogliga rationaliseringens

116 Nyberg sid. 132.

117 Ibid. sid. 137f. En parallell kan dras till Grötingen, ett samhälle norr om Bräcke som uppstod runt en träindustri, AB Carbo, där arbetskraften var mycket rörlig och ibland bara stannade över dagen! *Hård var striden I*, sid. 114; Rolén sid. 106, 395f. Ett liknande mönster av uppgång och fall fanns i många industrisamhällen i Norrland, till exempel Laver i Norrbotten , Alby i Västernorrland, Norrbyskär i Västerbotten: kring gruvor, vattenkraftsutbyggnad, sågverk och industri uppstod hela samhällen som hastigt kunde försvinna.

118 Intervju Olle Rubensson; Stig Nilsson; Bertil Anttila.

119 SCA Merlo arkiv, Bispfors skogsförvaltning, Föredrag av Jägmästare Kurt Nyman, 28/6 1957.

120 Ibid. Kurt Nyman, PN 18.10.1956.

121 Ibid. Kurt Nyman, Egnahemsområden – färdiga och under utbyggnad, 19.2 1958.

122 Intervju Helena Hautala.

123 Fiebranz, Rosemarie ”Arbetets platser – om könade förståelser av industrialismens rum: Per-Albintorpen, skogsarbetarbyarna och förändringen av skogsbygdens genusarbetsdelning.” I: Trenter, Cecilia (red.): *Tankar och texter. Om industrisamhällets kulturarv i Västernorrland.* 2002 sid. 60; Hjelm 1991 134.

väg till fromma ej enbart för anställda och arbetsgivare utan för hela samhället.[124]

I detta införlivande av skogsarbetaren i det modernaste av det moderna, kom även den f nska arbetskraften att inbegripas. Följden blev en slags nationalisering av gästarbetarna: vissa av dem erbjöds faktiskt en plats i folkhemmet Sverige. Men även om barnen genom skolan blev ganska så hårdhänt assimilerade, förekom parallellt en mängd anpassningar till det f nska, en del av förmännen lärde sig f nska, några f nsktalande expediter anställdes så småningom i Sillre. Av avgörande betydelse var också att jägmästaren Kurt Nyman själv var f nlandssvensk. Umgänget var intensivt inom bostadsområdet bland de f nsktalande, och man åkte varje sommar till Finland på besök. Det var alltså en dubbelriktad process, som f ck till följd att många i den äldre generationen aldrig lärde sig helt behärska svenska, medan deras barn till en övervägande del anammade ett svenskt språk och levnadssätt.

Hemmafru eller huggare?

För de som f yttade in i de moderna bostäderna framstod de nya bekvämligheterna närmast som en chock, åtminstone för kvinnorna. Boendestandarden på landsbygdens torp och småbruk var avsevärt mycket lägre och arbetsförhållandena för kvinnor mycket slitsammare.[125] Det var upplevelser som delades av familjerna från Finland:

Vi kom ju till, höll jag på att säga, till himmelriket. Jag har ju förstått att mamma var inte så villig, tyckte inte om egentligen att f ytta, men hon kom ju till himmelriket. Vi f ck ju rinnande vatten och centralvärme och allt det här, moderniteter som inte fanns i Finland.[126]

Talesättet ”att komma till himmelriket” är återkommande i beskrivningar av mötet med det moderna.[127] I himmelriket skulle en ny f gur komma att bosätta sig: hemmafrun. Förutom hemarbetet förväntades kvinnan ta del i arbetslivet, frågan var bara var? Här hamnar skogsarbetarbyarna i en särställning gentemot liknande områden närmare tätorterna. Arbetstillfällen för kvinnor saknades nästan helt i Svaningen till exempel.[128] Länken mellan skogen och boendet var trots allt inte helt bruten; benämningen skogsarbetarbyar och läget nära skogen, långt från större samhällen, var skiljelinjer mot den samtida industrin. Å andra sidan kom en rad försörjningsstrategier som sedan tidigare utövades i skogsbygderna att tillämpas: frösättning, kottplockning, plantsättning, bärplockning, städa baracker, ha inneboende gästarbetare. Utöver dessa sysslor, som utan problem kom att rymmas under idealet ”hemmafru”, kunde en del av fruarna ”hjälpa till” med själva skogsarbetet på så sätt att kvinnan kvistade och barkade, medan mannen stod för själva fällningen, vilket då kom att utgöra det arbete som syntes på lönelistan.[129] I enstaka fall nämns även att kvinnan arbetade med motorsåg, men det tillhör ovanligheterna.

Denna försörjningsstrategi verkar ha varit vanligare bland de f nska arbetskraftsinvandrarna än bland svenskarna, kanske p g a att de svenska kvinnorna

124 SCA Merlo arkiv, Bispfors skogsförvaltning, Kurt Nyman, PN 18.10.1956.
125 Nyberg sid. 135ff; *Hård var striden III* sid. 77.
126 Intervju Liso Unander.
127 Berglund-Lake, Håkan "'I egen lägenhet med badrum och allting' Om att f ytta in och börja bo i Kramfors första moderna f erbostadshus". I *BHT nr 51*, 2006.
128 Nyberg sid. 138; Fiebranz 2002 sid. 60 f.
129 Intervju Helena Hautala; Irja & Gustav Åslund; Arvo Pylväinen; se Brandt, Berit & Haugen, Marit S: "Breaking into a masculine discourse. Women and Farm Forestry", i *European Society for Rural Sociology 38, nr 3, 1998*, s. 432, 438; Kaldal sid. 90,96.

Lauri och Ilmi Pärssinen, Bispfors.
Lauri Pärssinen/Jamtli.

Kvinnors skogsarbete beskrevs som ”hjälp”, något som gjordes utöver eller vid sidan av deras ”egentliga” verksamhet. Bildtexten på Jamtlis hemsida till den här bilden från Oviken lyder: ”Karin Andersson som var kocka i Jans-Svenskojan vid avverkningarna där 1950-1951, här hjälper hon till med barkningen. Bilden tagen 1950.” Jamtli.

Centralförläggningen i Köttsjön, Ragunda. Exkursionsarrangörerna Karin Norum, Greta Högberg och Hulda Lindqvist. Bo Norum/Jamtli.

hade kvar boskapsskötseln längre (vilket också kan vara en anledning till att färre svenska familjer kom att f ytta in i de moderna bostäderna). En av de som kom till Sverige som barn säger, apropå min fråga om hur man såg på kvinnors arbete i skogen:

”Jag tror inte att man reagerade för det. Finnarna är ju ett arbetsfolk. Så jag tror inte att man lägger någon skillnad på om det var en man eller kvinna som jobbar. Alla skulle ju jobba.”[130]

På det viset föll de som kom från Finland in i ett tänkande kring arbetets betydelse som redan var etablerat i den här kontexten, vilket kan ha underlättat integreringen.[131]

Skogsstationen i Hunge

Fortfarande fanns ett behov av boende för skogsarbetare som inte var baserat på kärnfamiljen. Det var också en del i den ”sociala rationalisering” som jägmästare Kurt Nyman uttryckte det: förbättra boendet för ungkarlar och tillfälliga rörliga skogsarbetare.[132] Barackbyarna var ju en sådan form, men tanken på att föra skogsarbetaren närmare bygden, och erbjuda en samhällelig service likvärdig en ”vanlig” industriarbetare manifesterades också i byggandet av skogsstationer eller skogsförläggningar.

I Köttsjön låg en samling baracker som kallades ”centralförläggningen” mitt i byn. Här huserade gästarbetare från Finland under en period, forskningsinstitutet SDA hade verksamhet här och det förekom emellanåt en viss representation av enklare slag, i samband med exkursioner och studiebesök. Det var då tre kvinnor gifta med förmän som stod för förtäring och arrangemang.

I Flatnor, Bodsjö fanns planer på att bygga en skogsarbetarby med skogsstation. Endast två villor kom att uppföras, och den planerade skogsstationen byggdes i Hunge istället.[133] Där uppfördes en fullt modern skogsarbetarförläggning, Hungegården, som i SCA-tidningen beskrivs som ”skolexempel”:

> Målsättningen vid anläggningens uppförande var att den skulle hålla en hög standard utan att därför vara lyxig. Någon jämförelse med en vanlig skogskoja kan man heller inte göra, då Hungegården har alla moderniteter, t. o. m. TV i sällskapsrummet.
> Att man valde Hunge som placeringsort beror på att platsen ligger centralt belägen inom ett stort skogskomplex omfattande c:a 40 000 hektar, och dessutom kan Hunge bjuda på normal samhällelig service.[134]

Här fanns separat entré i källarplanet med omklädningsskåp, tvättrum, bastu och torkrum. Sovdelen, med separat rum för förmannen, var skild från sällskapsdelen med en foajé. I köket, i direkt förbindelse med matsalen över en disk, huserade en köksföreståndarinna med assistent. Utrustningen beskrivs som ”tip-top” och hela artikeln andas framtidstro och tillförsikt. Få anade nog vad som komma skulle när det gällde konsekvenserna av skogsarbetets mekanisering.

---

130 Intervju Olle Hydén.
131 Kaldal sid. 89.
132 SCA Merlo arkiv, Bispfors skogsförvaltning, Föredrag av Jägmästare Kurt Nyman, 28/6 1957.
133 *Hård var striden III*, sid. 180.
134 *SCA tidningen nr 8 1963.*

Mekaniseringen tar fart

Den rationalisering som Kurt Nyman förespråkade 1957 inbegrep ju också en teknisk rationalisering, som vi efterhand vet hade stor betydelse för skogarbetarnas hela livssituation. Jag ska därför kort beröra några huvuddrag i denna process, som den tedde sig under 1960-talet och framåt. Motorsågen började användas på 1950-talet, som jag nämnde ovan, men ända fram till 1960-talet höll man på att utveckla redskap för hästkörning. Lastning var länge en akilleshäl, säger en av de jag intervjuat. Att vinscha upp virket kunde vara en omständlig procedur. När griplastaren kom gjorde den att tre skogarbetare ersattes av en, säger en annan. Sune Larsson, körare i Köttsjön har arbetat med traktorer och maskiner sedan 1950-talet: Bamse, Oliver Cletrac, sulky med vinsch och olika ”hembyggen”.[135]
Kurt Nyman gjorde 1983 en sammanställning över den tekniska utvecklingen i Bispfors skogsförvaltning, SCA. Där kan man urskilja två brytpunkter:

- 1963-64 försvann kvinnornas arbetsuppgifter; barkning och kvistning mekaniserades helt.
- 1967-69 Nya maskiner började användas: Timberjack, ÖSAs fällare-lunnare, ”Skruven”, 1968. Under dessa år nämns också större uppsägningar, 75 pers., processorer börjar användas, f ottningen upphör.

Perioden efter detta kännetecknas av tilltagande mekanisering och rationalisering: 1971 var mekaniseringsgraden 33 %, 1978 var den 81 %.

Skördarepoken börjar 1982. Samma år blir 291 personer sysselsatta i Skogsvårdsprogrammet. 1983 är virkesproduktionen den högsta i förvaltningens historia.[136]
Det blev en stor skogsstrejk 1975, i hela Norrland. Arne Björnebratt, Gällö, berättar att det verkligen blev skillnad efter det. De f ck redskapen betalda av bolagen och månadslön. Han beskriver den sammanhållning som fanns då, mellan skogsarbetare, mellan grannar: ”Sån solidaritet f nns inte längre”. Han bodde i Domänverkets bostäder i Gällö, kallade ”kronhusen”.[137]

Trots den framgången fortskred mekaniseringen. Skogsarbetarna f ck söka sig andra yrken, i industrier och bruk söderut eller längs kusten. Men f era av de jag intervjuat har återvänt till trakten och ibland till skogsarbetet, eftersom de inte trivdes med arbetsvillkoren och livet på den nya platsen.

135 Intervju Stig Nilsson; Anders Nilsson; Sune Larsson.
136 Exkursionshandlingar tema "Den skogliga utvecklingen inom Köttsjöområdet efter andra världskriget, 1 juni 1983, privat ägo.
137 Intervju Arne Björnebratt.

Mats Magnusson, Köttsjön, kör en Timberjack. Köraren Sune Larsson berättar att Timberjacken tog helstammar:
”Ja, huggarna fällde dom, och kvistade. Dom fällde så att det vart en liten öppning i mitten, där man skulle köra. /…/ vi hade en vinschstång och så hade vi handskar, vi kallade dem för handskar. Och så hade de en vajer med stroppar och så en ögla i nästa ände. Man snurrade öglan kring toppen och så hakade man i det och så spelade man alltihopa.” Bo Norum/Jamtli.

Per Kilberg sköter nedforsling av virke i Vemdalen 1964. Jamtli.
Tidigare skogsarbetaren Stig Nilsson, som intervjuats inom projektet Skogsbygdsliv vid Uppsala universitet, säger att ”i mitten på 60-talet så tvärdog ju hela den här hästkörningssidan. Det gick väldigt snabbt”. Nilsson 2008.

Bergtjärnskojan, Bodsjö socken. Maria Vallström.

Avslutning

Ett rörligt kulturarv

Vad hände med kojorna efter bilismens intåg i skogen? En hel del av dem är stadda i olika grader av förfall, det har Skog och Historia-projektet visat.

Men åtskilliga av dem har fått ett nytt liv som fritidshus av olika slag. Skogshuggarkojorna är ett *använt* kulturarv, rättare sagt, de har fortsatt att vara *ett rörligt kulturarv*. De har hela tiden värderats utifrån sin funktion och inte utsatts för idéer om ett bevarande av det genuina eller ett fastfrysande av tiden. Därför har de varit föremål för ett intensivt kulturbygge. Man har målat dem i falurött med vita knutar, färgat dörr-och fönsterfodren gröna, byggt på en veranda på en av rastkojorna på medar, fraktat en annan av dem till f skeklubben med hjälp av en skoter, och då bytt taket från tjärpapp till plåt.[138] Det är en fortsättning av traditionen av ständig anpassning efter behovet; härbren och fäbodvallar som blev skogskojor, stall som blev kojor och kojor som blev stall. Skogshuggarstallen är fortfarande eftertraktade av privata hästägare.

Kojorna har ibland haft f era funktioner samtidigt; slåtterkoja och skogshuggarkoja till exempel, de har f yttats hit och dit, skiftat från fasta kojor till rastkojor för att sedan sluta som sportstugor. Man har höjt tak, bytt tak, byggt till, rivit och f yttat. En intensiv verksamhet och ingen ordning alls, mer än den övergripande: f exibilitet som tradition. Samtidigt pågår ett folkligt kulturarvsbyggande för fullt, med uppförande av kolarkojor i nyrustik stil, gräddande av kolbullar vid lokala festligheter och så vidare.

Hur ska vi förhålla oss till skogens kulturarv? Har det en plats i det moderna kulturarvet eller ses skogsarbetet som hörande till en annan tid? De moderniseringsprocesser som är oupplösligt förenade med Norrlands byar och landsbygd är till stora delar ett glömt kapitel. Istället har man en tendens att glida tillbaka till beskrivningar av ”livet förr” i turistbroschyrer och lokalt minnesskapande. Det ger en skev bild av det moderna som en i grunden urban företeelse.[139]

En sak är säker, med berättelserna, det ”immateriella kulturarvet”, blir lämningarna mer begripliga och meningsfulla. Att dokumentera kojornas historia, sätta in dem i en kontext, har en viktig betydelse både för lokalbefolkningen och framtida forskning. Det är en av

Hur bevarar man ett rörligt kulturarv utan att stoppa dess rörelse?

138 SoH 9142, Alsens sn, intervju Oskar Persson; Agaton Johansson.
139 Vallström, Mikael "Vilhelminas återuppväckta framtid", *Västerbotten 2009*.

SoH 4101, Fjällsjö socken. Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

grundtankarna med Skog och Historia på ett nationellt plan, men har i praktiken varit en lågt prioriterad verksamhet på f era håll. Det är också en etisk fråga; om man som inventerare väcker ett intresse för lokalhistoria har man också ett ansvar för att ta hand om det intresset. Då krävs en mer uttalad ambition att ta tillvara berättelserna. Det skulle kunna ske genom ett ökat samarbete mellan skogs- och länsstyrelse, museer och universitet, men också med studieförbund och hembygdsföreningar. Utmaningen i den här typen av arbete vore vidare att inte låsa sig vid en viss ”ursprunglig” kojtyp, utan att fokusera kojorna just som ett objekt för ständig förändring. Likaså f nns det anledning att inte låsa sig vid bilden av en skogsarbetare i form av en svensk man. Skogen var en plats för många f er.

Lauri Pärssinen/Jamtli.

Galtbergskojan, Bodsjö socken. Maria Vallström.

Galtbergskojan, Bodsjö socken. Maria Vallström.

Litteratur och källor:

Otryckta källor:

Objektsbeskrivningar från Skog och historia (SoH), Jämtlands län. Skogsstyrelsen.
Material från SCA Merlo arkiv, Timrå, Bispfors skogsförvaltning.
Andersson, Maria 2004: *Skogens som modernitetens arena.* Rapport, Jämtlands läns museum/Jamtli.

Hemsidor om Skog och Historia:

http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/arkeologi_och_fornlamningar/skog_och_historia.html (090930)
http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2007/januari/angaende_skog_och_historia_och_grona_jobb.pdf (090930)
http://www.arkeologicentrum.se/PDF/JA6.pdf (se Wennstedt Edvinger)

Intervjuer:

Jämtlands läns museum:
Edvin Backman, Östersund, 2004-10- 07
Agaton Johansson, Finnäs, 2004-10-14, 2004-10-25.
Ida Eriksson (f ng.), och Bendikt Norberg, 2004-10-14.
Oskar Persson, Bräcke, 2004-10-14, 2004-10-16.
Arne Björnebratt, Gällö, 2006-04-05, av Mikael Waldenström och Ida Feltzin, B-studenter etnologi.
Sven-Erik Svensson, Stavre, 2006-04-04.

Sundsvalls museum, industrihistorisk dokumentation:
Anders Nilsson, Stöde, 2005-01-20.
Liso Unander, Liden, 2005-02-08

Inom projektet Skogsbygdsliv vid Uppsala universitet:
Stig Nilsson, (f ng.) 2008-11-19.
Olle Rubensson, Bispfors 2008-11-19
Sune & Anna-Stina Larsson, Osmo & Irma Mattila, Köttsjön 2007-10-25
Vilho Varpula, Bispfors, 2007-01-15.
Arvo Pylväinen och Gudrun Uhlin, Liden 2007-02-15.
Olle Hydén, Torsåker, 2008-01-17.
Irja och Gustav Åslund, Sundsvall, 2007-02-14.

Kortare telefonintervjuer: Curt Hestner, Sven Falkensjö (uppgiftslämnare SoH), Bertil Bergström, Bertil Anttila, Helena Hautala.

Upplysningar om Skog och historia: Karl-Johan Olofsson, JLM, Inger Sandström och Eva Ljungdahl, Länsstyrelsen Jämtland, Terese Magnusson, Skogsstyrelsen.

Övrigt:

Fiebranz Rosemarie 2008: ”’Vi levde som på 1800-talet”’. Opublicerat manus.
Fältanteckningar Bräcke-Finnäs 2004-10-14, 2004-10-25; ”f nsk afton” 2008-11-19, Sönneråsgården.
Exkursionshandlingar: ”Den skogliga utvecklingen inom Köttsjöområdet efter andra världskriget”, 1 juni 1983, privat ägo Stig Nilsson.
Hultmar, Inga-Britt 2002: *Livet som kocka*. B-uppsats, etnologi, Umeå Universitet.

Tryckta källor och litteratur:

Andersson, Maria 2003: *Arbetslöshet och arbetsfrihet. Moral, makt och motstånd.* Etnolore 28, Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.

Andersson, Maria 2005: ”Den ordnande handen – kockans intåg i skogskojan”. *Byggelsehistorisk tidskrift nr 49.*

Berglund-Lake, Håkan 2006: ”I egen lägenhet med badrum och allting.” Om att f ytta in och börja bo i Kramfors första moderna f erbostadshus. I *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 51.*

Brandt, Berit & Haugen, Marit S 1998: Breaking into a masculine discourse. Women and Farm Forestry. I: *European Society for Rural Sociology: 38, nr 3.*

Eivergård, Mikael/Strandin, Marianne 2004: *Längs vägen.* Jamtli förlag, Östersund.

Ekman, Ann-Kristin 2002: Med skogen som ram. I: Johansson, Ella (red): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd.* Nordic academic press, Lund.

Eriksson-Trenter, Anna/Persson, Bo: Landskap och juridik. I: Johansson, Ella (red): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd.* Nordic academic press, Lund.

Fiebranz, Rosemarie 2002: Arbetets platser – om könade förståelser av industrialismens rum: Per-Albintorpen, skogsarbetarbyarna och förändringen av skogsbygdens genusarbetsdelning. I: Trenter, Cecilia (red.): *Tankar och texter. Om industrisamhällets kulturarv i Västernorrland.* ISKA, Ramprogrammet för industrisamhällets kulturarv, Härnösand.

Fraser, Nancy/ Gordon, Linda 1994: ”Dependency” Demystif ed: Inscriptions of Power in a Keyword of the Welfare State. I: *Social Politics. International studies in gender, state & society, nr 1.*

Hjelm, Jonny 1991: *Skogsarbetarna och motorsågen. En studie av arbetsliv och teknisk förändring.* Arkiv avhandlingsserie 35, Lund.

– 1994: Taylor i skogen. Skogsarbetets förändring under 1900-talet. I: Johansson, Alf O (red): *Dagsverken. 13 essäer i arbetets historia.* Historiska media, Lund

Johansson, Ella 1989: Beautiful men, f ne women and good work people: gender and skill in Northern Sweden 1850-1950. I*: Gender & History no 2.*

– 1994*: Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete.* Nordiska museets handlingar 118, Stockholm.

– 2002: Inledning. I: Johansson, Ella (red): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd.* Nordic academic press, Lund.

Johansson, Thomas/Miegel, Fredrik 1996: *Kultursociologi.* Studentlitteratur, Lund.

Järnankar, Frans/Nilsson, Birger/ Pålsson, Folke 1992: *När skogen f ck värde.* Svenska vyer, Sveg.

Kaldal, Ingar 2000: Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og mens fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930. I: Kaldal, Ingar (red.): *Skogsliv. Kulturella processer i nordiska skogsbygder.*

Lööw, Kjell 1985: Skogsmuseet. I: *Västerbotten, nr 2.*

Magnusson, Gert/Mogren, Mats 1997: Ängersjö – akademin i skogen. En berättelse om historiemedvetande, överlevnadsstrategier och forskning med nya förtecken. I: *Meta, nr 1.*

Nordisk familjebok, 1904.

Nyberg, Eva 1992: Från koja till skogsarbetarby – ett skogsbolags boställen i Svaningen. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 24.*

Overud, Johanna 2005: *I beredskap med Fru Lojal: behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget.* Stockholm.

Persson, Bo 2001: Changing sex, changing gender. Lumberjacks, Female Cooks and Occupational Safety. I: Thörnquist, Anette (ed.): *Work life, work environment and Work Safety in transition.* Stockholm.

Rindberg, Lo (red.) 1982, 1984, 1987: *Hård var striden. Arbetarminnen från Bräckebygden, del I-III.* Föreningen Bräcke arbetarehistoria.

Ristilammi, Per- Markku 1995: Optiska illusioner – fetischism mellan modernitet och primitivism. I: *Kulturella Perspektiv nr 3.*

Rolén, Mats/Thomasson, Lars 1990: *Jämtlands och Härjedalens historia 1880-1980, del V.* Jämtlands läns museum.

Salomonsson, Karin 1998*: Fattigdomens besvärjelser. Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete.* Historiska Media, Lund.

SCA tidningen nr 1 1953; nr 11 1954; nr 17 1955; nr 8 1963.

SOU 1926(9): *Betänkande med förslag till lag om behandling av vissa arbetsovilliga och samhällsvådliga.*

SOU 1933(38): *Kungliga socialstyrelsens utredning och förslag rörande förbättrande av skogs- och f ottningsarbetarnas provianterings- och matlagningsförhållanden under vistelsen i skogarna.*

Strandin, Marianne 2008: *Nöjespalatset i skogen – den moderna historien om en jämtländsk dansbana.* Länsstyrelsen i Jämtlands län, Östersund.

Svensson, Sven-Erik 2007: *Tankar och återberättade minnesbilder från ABF-bibliotekens första år*, Bräcke ABF-avdelning.

Sörlin, Sverker 1988: *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet.* Carlssons, Stockholm.

Thomasson, Lars 1990: Samerna. I: Rolén, Mats/ Thomasson, Lars 1990: *Jämtlands och Härjedalens historia 1880-1980, del V.* Jämtlands läns museum.

Vallström, Mikael 2009: Vilhelminas återuppväckta framtid. I: *Västerbotten.*

Wennstedt Edvinger, Britta 2002: *Skog & Historia i Krokoms och Strömsunds knr*. Jämtarkeologi 6.

Bilder:

Bildmaterialet kommer i de allra f esta fall från bildarkivet vid Jamtli i Östersund, eftersom det var där projektet ”Skogen som modernitetens arena” hade sin hemvist. Edvin Backmans bilder är också hämtade därifrån. De nyare bilderna på skogskojor i kapitlet om skogens bostäder har tagits av Terese Magnusson, Skogsstyrelsen, för denna boks räkning. Det handlar då uteslutande om kojor registrerade i Skog och Historia i Jämtlands län. Från projektet ”Skogsbygdsliv – ett intersektionellt perspektiv på förändringsprocesser i Mellannorrland, ca 1930-1975” har bilder använts i kapitlet ”Nya tider, nya rum”. Här vill vi rikta ett särskilt tack till Ilmi Pärssinen, som generöst delat med sig av bilder ur sitt och maken Lauris fotoalbum. Även Bo Norum har medverkat med ett urval av sina fantastiskt f na foton, däribland framsidans porträtt. Slutligen har några bilder tagits av författaren själv.

Baksidan:
Lossning av timmer från lastbil ned i Indalsälven under 1950-talet. Hannesbron i Bispfors. Jamtli.

Det moderna är inte alltid där vi förväntar oss att det ska vara. Städernas liv och rörelse har blivit sinnebilden av det moderna livet, trots att landsbygden varit en minst lika viktig scen för moderniseringsprocesser i Sverige. Bilden av skogsarbetet förknippas ofta med ”livet förr”, med bönder, hästar och 1800-tal. Ändå skedde en stor expansion av skogsarbetet under 1900-talet och det pågick ett intensivt utvecklingsarbete där som byggde på moderna idéer som rationalisering, professionalisering och specialisering. Parallellt pågick en omfördelning av könens rätta platser och rekrytering av utländsk arbetskraft.

Den här boken vill försöka fånga något av den intensiva verksamhet, både i bokstavlig och symbolisk mening, som ägde rum under 1900-talets första hälft, med fokus på perioden 1920-1960, i Jämtlands län. Boken är också ett försök att använda projektet Skog och Historias omfattande material och dra slutsatser från f era olika dokumentations- och forskningsprojekt som bedrivits i Jämtlands och Västernorrlands län åren 2004-2009.

Boken ingår i serien Moderna minnen, som beskriver liv och miljöer under 1900-talet i Jämtlands län.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

ISBN 978-91-85123-19-3.
ISSN 1650-6464

9 789185 123193